

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Karonen, Petri; Villstrand, Nils Erik

Title: Sotilaskansan tuskainen taival

Year: 2014

Version:

Please cite the original version:

Karonen, P., & Villstrand, N. E. (2014). Sotilaskansan tuskainen taival. In P. Karonen, & A. Räihä (Eds.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900-1960* (pp. 146-178). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. *Historiallisia tutkimuksia*, 267.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Petri Karonen ja Nils Erik Villstrand

Sotilaskansan tuskainen taival

Oma Maan ensimmäisen painoksen hakemiston esipuheessa E. G. Palmén totesi suomalaisten joutuneen vuosisatojen ajan osallistumaan ”niin surkean moniin ja hävittäviin” sotiin. Silti – tai ehkä juuri siksi – kaikilla niillä ei ollut edes vakiintunutta nimeä, joten ne lueteltiin hakemistossa aikajärjestyksessä kunkin vihollisen mukaan järjestettynä. Yhteensä vuosilta 1489–1878 mainittiin kaksikymmentä sotaa. Jostain syystä ei mainittu tätä aikaisempia sotia, muun muassa ruotsalaisten ja novgorodilaisten Pähkinäsaaren rauhaan (1323) päättynyttä konfliktia tai ruotsalaisten 1100- ja 1200-luvun sotaretkiä Suomeen, joita monissa *Oman Maan* teksteissä kutsuttiin Suomen valloitukseksi.⁵⁷²

Historioitsija Einar W. Juva puolestaan avasi asevelvollisuutta kautta aikojen käsitelleen kolmannen painoksen *Oma Maa* -artikkelinsa toteamuksella “[s]ota on näytellyt Suomen historiassa huomattavaa osaa”, ja tiivisti siten ytimekkäästi eri painosten asiantuntijoiden allekirjoittaman näkökannan.⁵⁷³ Sotalaitosta koskevia tekstejä on *Omassa Maassa* runsaasti, ja kirjasarjalle tyypillisesti niiden kirjoittajat olivat aikansa johtavia asiantuntijoita. *Oma Maa* sisältää myös tiettyjä yksittäisiä sotia koskevia kirjoituksia, joissa jonkin aikakauden yleiskuvan lisäksi otettiin yleisesti kantaa sotiin ja sotalaitokseen. Päätoimittaja E. G. Palmén pureutui ensimmäisessä painoksessa mielellään erilaisiin sotilaallisiin teemoihin. Esimerkiksi kirjoituksen ”Asevelvollisuudesta” ajallinen perspektiivi oli silti silmiinpistävä lyhyt, sillä se käsitteli lähes yksinomaan kirjoitusajan asevelvollisuutta, mikä viittaa tässäkin teoksessa yleisesti havaittuun menetelmään käyttää kirjasarjaa suomalaisten laillisuustaistelun välineenä.⁵⁷⁴

Tämän artikkelin keskiössä on ”sotalaitos” instituutiona ja organisaationa aina keskiajalta toiseen maailmansotaan jälkeiseen aikaan. *Oma Maa* uhrasi runsaasti tilaa aihepiiriin käsittelyyn kaikissa painoksissaan, ja tutkimme millainen painoarvo sodille ja puolustuslaitokselle annettiin Suomen historiassa sekä miten ja miksi teksteissä korostettiin oman maan puolustamisen ja puolustustahdon tärkeyttä.⁵⁷⁵

Suomen historia on sotien historiaa

Oman Maan ensimmäisen painoksen aivan ensimmäisen (1907) ja vastaavasti viimeisen laajan artikkelin (1911) kirjoitti päätoimittaja Palmén itse. Kiintoisasti kirjoitusten viesti oli jokseenkin samanlainen. Kirjasarjan käynnisti ”Suuri Pohjoismaiden sota”, jossa korostettiin ensinnä Suomen kansan jatkuvaa kamppailua ankaria pohjoisia luonnonvoimia vastaan. Tämä kansa oli aikoinaan joutunut kahden vahvan poliittisen mahdin väliin, ja siksi sen kohtalona oli usein joutua sotien runtelemaksi. Palmén piti huomionarvoisena sitä, että levottomista olosuhteista huolimatta oli saatu edes jonkinmoisia saavutuksia sekä aineellisen että henkisen

kulttuurin alalla. Suomen kansan koettelemuksista kaikkein suurin oli silti suuri Pohjan sota ja venäläisten miehitys (1713–1721). Mikäli 30-vuotisen sodan tuhot Saksanmaalla jätettäisiin laskuista, olisi vaikea löytää vastaavanlaista täydellistä hävitystä kuin mitä Suomessa koettiin tuon sodan aikana. Tuolloin Suomen jo 1600-luvulla heikentynyt kansallistunne ja jo ennestään niukka eliittikerros supistuivat entisestään. Ruotsin valtakunnan kyvyttömyys suojella Suomea ja sen asukkaita kävi myös ilmeiseksi 1700-luvun alussa. Suomen kansan yhteenkuuluvuuden tunne Ruotsia kohtaan olisi Palménin mukaan vakavasti heikennyt, mikäli venäläisten sodassa osoittama julmuus ei olisi toiminut suuntausta vastaan.⁵⁷⁶

Ensimmäisen painoksen joulukuun viimeisen päivän artikkeli, joka toimi yhtä aikaa sekä syventävänä lukemistona että kokoavana katsauksena, sai otsikokseen ”Suomen kansan asema”.⁵⁷⁷ Palmén palasi kirjoituksessa useaan otteeseen sotiin ja sotilasrasituksiin. Hän korosti jo johdannossa, että esihistorian aikana alkujaan heikosta Suomen heimosta kasvoi vahvempi, kun sen rippeet hakeutuivat aikanaan suojaan ”Suomenniemelle”, jossa tosin selviytymisedellytyksenä oli jatkuva taistelu ankaria luonnonvoimia vastaan. Palmén kertasi tekstissään sitä, kuinka sekä Venäjä että Ruotsi olivat pyrkineet levittämään valtaansa ja kuinka noiden mahtien kamppailun seurauksena suomalaisten alue jaettiin kahtia. Näin ”sisarukset” erotettiin toisistaan. Käytiin monia sotia ja vain harvoin yksikään sukupolvi sai kerätä työnsä ja vaivojensa palkan; vähälukuinen väestö oli paremminkin vaarassa hävitä kokonaan ylivoimaisen vihollisen viettäessä ”ilonpäiviä”. Kasvavan metsän metafora kuvasi Palménin mielestä hyvin tilannetta.⁵⁷⁸

”Kun Suomen kansa useitten vuosisatojen kuluessa oli ollut samassa asemassa kuin nousevan metsän taimet karjan laitumella, kun siitä yhä katkaistiin ja tallattiin maahan, mikä nousemaan pyrki, voi pikemmin ihmetellä, ettei tämä kansa hävinnyt kuin että se lukumäärään, varallisuuteen ja kulttuuriin katsoen yhä pysyi heikkona.”

Suomen kansa oli oppinut itseään kehittyneemmiltä naapureilta, mutta asema oli silti uhattu sen hoitaessa historiallista tehtävänsä rajanvartijana. Palménin mukaan Venäjän valtakuntaan liitettynä osana suomalaiset saivat uudella tavalla – teksti julkaistiin 1911 – kokea Venäjän vihan: sota oli ikuinen, mutta nyt sitä käytiin toisin aseina kuin aiemmin.⁵⁷⁹

Naapurikansojen olosuhteet poikkesivat täysin Suomesta. Idässä tataarien ikeeseen sisältyivät niin itsevaltius kuin ulkoinen suuruuskin. Lännen oloja kuvasivat maan asukkaille suodut vapaudet ja toimintamahdollisuudet. Suurin osa Suomesta oli liitetty läntiseen maailmaan sekä valtiollisesti että yhteiskuntarakenteeltaan. Ruotsi oli valloittanut Suomen, mikä oli ollut onneksi Suomen kansalle. Ruotsalaiset olivat mitä ilmeisimmin ymmärtäneet, että koska valtakunnan piti olla sisäisesti riittävän vahva vastustamaan Tanskaa, oli viisasta antaa Suomelle sama status ja oikeudet kuin muille Ruotsin maakunnille. Ruotsinkielinen asutus Suomen rannikoilla kertoi vääjäämättä ja tosiasiallisesti sellaisesta viisaasta päätöksestä.

Puolen vuosituhannen yhteinen historia jätti luonnollisesti syvät jäljet sekä Ruotsiin että Suomeen, mutta silti kummankin kansan tiedot toisistaan olivat puutteelliset. Muun muassa yhteisestä sotahistoriasta kerrottiin Palménin mukaan virheellisesti ja vinoutuneesti. Ruotsalaisten urhoollisuus ja kovuus nostettiin puheissa ja lauluissa sellaisiin mittasuhteisiin, että joku saattoi saada käsityksen, että suomalaisten osana oli seistä historian marginaalissa aivan samaan tapaan kuin saamelaisten. Esimerkiksi Carl Gustaf Verner von Heidenstamin teoksessa *Karolinerna* käsiteltiin yhtä vähän suomalaisia kuin vaikkapa espanjalaisia, vaikka Kaarle XII:n Narvan taistelussa (1700) voittoisan armeijan joukoista puolet oli suomalaisia.

Suomi kantoi Palménin mukaan suurvalta-ajalla usein kaksinkertaisen taakan, sillä Suomesta toimitettiin ensinnä "verivero" Puolaan tai jonnekin muualle, missä Ruotsi milloinkin kävi sotiaan. Lisäksi "meidän esi-isämme" joutuivat yksin vastaamaan valtakunnan itärajan puolustuksesta. Sinänsä eräät tunnontarkat ruotsalaiset tutkijat, kuten historioitsija Martin Weibull, eivät olleet jättäneet asiaa huomiotta, vaikka Weibullkin oli tutkimuksessaan Kustaa II Adolfista absurdisti väittänyt, että sodat Venäjää vastaan olivat enemmän Suomen kuin Ruotsin sotia. Piikikäs Palmén totesi kuitenkin, että kunniaa jaettaessa nämäkin sodat olivat aina "ruotsalaisia".

Viljo Hytönen käsitteli Suomen kansan asemaa toisessa painoksessa, ja yhdisti tekstinsä pitkään jatkuneeseen keskusteluun Suomen kiitollisuudenvelasta Ruotsille. Hän mainitsi kyseisen keskustelun kulminaatiopisteenä toimineen professoreiden August Almqvistin ja Yrjö Koskisen käymän debatin vuodelta 1876. Kiistan yksi keskeisiä argumentteja oli, että oli suomalaisten velka ollut kuinka suuri tahansa, niin se oli joka tapauksessa maksettu verellä. Historioitsija Max Engman on osoittanut, kuinka tämä keskustelu menetti teränsä 1870-luvun puolivälin jälkeen, vaikka kiistely leimahtikin aika ajoin uudestaan. Suunnitelma Tyrgils Knuutinpojan patsaan pystyttämiseksi Viipuriin herätti epäsofia, ja hanketta vastustettiin myös Venäjällä. Patsas paljastettiin lopulta vasta 1908, jolloin eräs *Uuden Suomettaren* kolumnisti totesi muistomerkin olevan kunnianosoitus miehelle, joka kukisti viimeisen vapaan suomalaisen heimon. Samalla linjalla jatkettiin sittemmin neljännesvuosisata myöhemmin (1932), kun Suomessa vastustettiin vieraalle kuninkaalle – Kustaa II Adolfille – paljastettua patsasta.⁵⁸⁰ Kuningas sen enempää kuin marski aikanaan ei tuonut suomalaisille mitään, josta olisi kertynyt kiitollisuudenvelkaa.

Hytösen mukaan suomalaiset olivat Ruotsin valtakunnan osana maksaneet eri tavoin ja kokonaan saamansa arvokkaan koulutus- ja sivistysperinnön. Hän toisti Palménin näkemyksen suurvalta-ajan veriverosta ja itärajan puolustamisesta.⁵⁸¹ Ruotsin valtakunnassa suomalaisuus ei saanut sille kuuluvia "luonnollisia oikeuksiaan". Venäjän keisarikuntaan liittämisen jälkeen kansallinen itsetietoisuuskin kasvoi. Edellytyksiä suomalaisten ja venäläisten yhdistymiselle ei Suomessa koskaan ollut, vaikka J. V. Snellman niin väittikin. Silti suomalaisten oli tunnustettava kiitollisuudenvelkansa myös Venäjälle. E. G. Palmén oli vuonna 1911 venäläistämisen paineessa kirjoittanut Suomen kansan tilanteen olevan mahdollisesti synkempi kuin koskaan aiemmin. Hytönen saattoi Suomen itsenäistyttyä olla optimistisempi, vaikkei idän uhka suinkaan ollut poistunut. Hänen mukaansa suomalaisten raskas taakka oli edelleen toimia länsimaisen kulttuurin

itäisimpänä etuvartiona. Suomen muuttuminen ensin ruotsalaiseksi, sitten venäläiseksi ja lopulta itsenäiseksi olivat Suomen historian kolme käännekohtaa, mikä käsitys on ollut vahva kertomus, sillä esimerkiksi entinen pääministeri Paavo Lipponen on kutsunut niitä Suomen kolmeksi onnenpotkuksi.⁵⁸²

Suomella oli edelleen *Oman Maan* kolmannessa painoksessa historiallinen tehtävä idän ja lännen välissä, länsimaisen sivistyksen etuvartiona. Tietokirjailijanakin mainetta niittänyt diplomaatti ja maantieteilijä Ragnar Numelin (1890–1972) arvioi maantieteellisten ehtojen merkitystä valtionrakennukselle: maa oli aina joutunut ottamaan ensimmäisenä iskut idästä. Kuitenkin toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa poliittinen korrektiuus vaati aiempaa enemmän nyansseja ja siksi hän korosti ”kovien vuosien” saaneen suomalaiset ymmärtämään rauhanomaisen yhteiselon merkityksen itäisen naapurin kanssa.⁵⁸³ Nykymaailmassa Suomen oli silti täytettävä tehtävänsä pohjoisimpana (sic) eurooppalaisena ”sivistysvaltiona”. Idästä ei kuitenkaan tullut ainoastaan vihollisia, vaan myös arvokkaita kulttuurivaikutteita. ”Auroin, miekoin ja miettehin” oli Suomen kansa rakentanut maataan epävakaalla Ruijasta Kreikkaan ulottuvalla välialueella.⁵⁸⁴ Itärajan moninaisia muutoksia aina vuodesta 1323 alkaen kuvannut Numelin ei yrittänyt määrillä kaikkein toivottavinta tai suotuisinta rajalinjausta. Sen sijaan hän korosti luonnon ja historian sitoneen Suomen muiden Pohjoismaiden yhteyteen. Pohjoismaisuuden ja pohjoismaisen yhteistyön merkittävä kehityskausi löivät yksiin kylmän sodan ajan kanssa.

Sotahistorioitsija, yleisen historian professori Arvi Korhonen kirjoitti kolmanteen painokseen suomalaisesta sotilaasta kautta aikojen.⁵⁸⁵ Hän pohti aluksi käsitettä ”sotilaskansa” ja totesi, että kansa, joka ei koskaan puolustautuisi, olisi suuressa vaarassa hävitä kokonaan. Sotaisuus oli kansan pysyvä ominaisuus, joka aktivoitui tavallisesti ulkoisen vaaran uhatessa. Hän korosti myös, että järjestelmällinen organisaatio erotti sotilaan taistelupukarista. Suomalaisen ”sotilashengen” juuret olivat kaukana historiassa. Arkeologiset löydöt ja kansanrunot todistivat, kuinka korkealle suomalaiset arvostivat aseita ja sotaretkiä. Keskiajalla epämääräinen itäraja johti sissisodankäynnin omaksumiseen, mikä puolestaan tarkoitti, että suomalaisilla oli vaikeuksia tottua kurinalaiseen, sotilaallisesti harjoiteltuun sodankäyntiin, jota samaan aikaan kehitettiin Euroopan mantereella.⁵⁸⁶

Välttämätön sopeutuminen eurooppalaisiin sodankäynnin vaatimuksiin alkoi 1500-luvun puolimaista lähtien käydyistä sodista. Sittemmin Kustaa II Adolf loi Korhosen mukaan kansallisen sotalaitoksen, joka pystyi lyömään mannermaiset palkkasoturiarmeijat. Ruotsin moniin sotiin osallistuneet suomalaiset sotilaat olivat uhratuvaisia, vähään tyytyviä, kurinalaisia ja kaikissa olosuhteissa luotettavia. Niinpä edes jalkaväen katselmuksissa havaitut karkaamistapaukset eivät merkinneet, että armeijoissa palvelleet suomalaiset sotilaat olisivat olleet karkaamisherkkiä. Kaarle XI:n aikana lopullisen muotonsa saanut kansanomainen ruotujakolaitos vahvisti sotalaitosta niin, että suuressa Pohjan sodassakin joukot pitivät asemansa, mikäli sodanjohto toimi kunnolla.

Myös vuosien 1808–1809 sodassa suomalaiset ruotusotilaat täyttivät paikkansa. Korhosen mukaan Runebergin kuva ”tuntemattomasta suomalaisesta

ruotusotamiehestä” oli varmaankin idealisoitu, jotta se herättäisi kansallistunnetta, mutta ei suinkaan ollut vailla todellisuuspohjaa. Korhoselle sotilaan habitusta merkittävästi muokkaava tekijä oli, että sotilas piti itseään toimivan ja vahvasti yhteiskuntaan integroidun sotilasorganisaation osana. Lisäksi kansan oma tahto ja halu puolustaa itseään ase kädessä näyttäytyi merkittävällä tavalla mainitussa sodassa. Vastarinta sissisodankäynnin muodossa oli yksi perusteista, joilla Aleksanteri I päätti antaa Suomelle erityisaseman keisarikunnassaan.

Itsenäisyytensä keskiajalla menettänyt, mutta onneksi valloitettu maa

Suomen maantieteellistä asemaa Ruotsin ja Venäjän tai paremminkin lännen ja idän välisenä puskurialueena ei *Omassa Maassa* kyseenalaistettu. Se ei sinänsä yllätä, mutta ei myöskään tarkoittanut, että käsitys Ruotsin ajasta olisi ollut negatiivinen. Jo Yrjö-Koskinen korosti 1860- ja 1870-luvun vaihteessa suomalaiskansallista historiakäsitystä vahvasti muovanneessa teoksessaan *Oppikirja Suomen kansan historiasta* Ruotsin merkitystä ja arvoa. Vaikka Ruotsi olikin aseellisesti kukistanut Suomen kansan, niin samalla suomalaiset olivat päässeet osallisiksi talonpoikien vapauden periaatteelle perustuneesta yhteiskuntajärjestyksestä.⁵⁸⁷

Suomalaisten kääntäminen kristinuskoon oli sekin ollut vain ajan kysymys; kyse oli vain siitä, koska ja minkä kirkon voimin se tulisi tapahtumaan. Jaakko Gummerus korosti katolisen kirkon omaksuneen miekkalähetystyön menetelmät muslimeilta. Hänen mukaansa Skandinavian maat ja Venäjä olivat kansallisesti yhdistyneet jo ennen kääntymistään kristinuskoon, ja niiden ”kansallinen itsenäisyys” oli vahvistunut kääntymyksen myötä. Sen sijaan Suomen ja Viron tilanne oli aivan erilainen, sillä niiden heimojen ”yhteishengen puute” teki niistä helpon sotasaaliin vieraille voimille. Silti, mitä kovempi vieraiden ies oli, sitä hitaammin kristinusko sai jalansijaa. Virolaiset ja suomalaiset alistuivat ulkoisen pakon edessä, mutta pohjalla kyti katkeruus, joka leimahti avoimeksi vihaksi aina tilaisuuden koittaessa.⁵⁸⁸

Historioitsija A. H. Virkkunen kirjoitti kahdessa ensimmäisessä painoksessa julkaistussa artikkelissaan ”Länsisuomalaisten kansain sivistysoloista pakanuuden ajan lopulla”⁵⁸⁹, että Suomen kansan historiasta tiedettiin hyvin vähän vielä keskiajallakin, jolloin ”ruotsalaiset valloittajat” vyöryivät maahamme. Suomenlahden eteläpuolella asuneen veljeskansan vaiheet tunnettiin paremmin, ja siksi tehtiin analogioita suomalaistenkin historiaan ja luotiin kuvaa länsisuomalaisten heimojen menneisyydestä.⁵⁹⁰

Virkkusen mukaan länsisuomalaiset heimot olivat ”itsenäisyytensä” ajan lopulla yleisesti ottaen jo varsin korkealla sivilisaatiotasolla. Ne myös puolustivat asemaansa energisesti ja urheasti, mutta ylivoimaisen vihollisen edessä yhteishengen puute vei menestyksen mahdollisuudet. Länsisuomalaiset menettivät siten itsenäisyytensä ja osa myös kansallisuutensa. Lännestä tulleet vieraat valloittajat olivat paremmin organisoituja ja aseistettuja kuin hajanaiset ja keskenään erimieliset suomalaiset heimot, joiden oli alistuttava hyökkääjien tahtoon.⁵⁹¹

Ansioitunut kaupunkihistorioitsija J. W. Ruuth kirjoitti kahteen ensimmäiseen painokseen Suomen asutuksesta ja "valtiollisista" rajoista vuoteen 1617 saakka.⁵⁹² Hänelle helmikuun viimeisenä 1617 solmittu Stolbovan rauha oli yksi Suomen historian ikimuistoisimpia päiviä. Rauhan myötä "ulkoinen kokoamistyö" oli valmis ja Suomi – ei Ruotsi! – oli saanut luonnolliset rajansa: "Näin oli siis vuosisatojen kuluessa yhä uudistettujen sotien kautta Suomen niememme saanut valtiolliset rajansa". Suomen valloittanut Ruotsi oli käynyt kolme sotaa Novgorodia ja sittemmin Venäjää vastaan Karjalan herruudesta. Sotien suurin ja pysyvä merkitys oli siinä, että kaksi tärkeää heimoa, suomalaiset/hämäläiset ja karjalaiset, saatettiin yhden ja saman kruunun alaisuuteen. Niillä oli myös sama uskonto, yhteiskuntajärjestys ja sivistys. Ruuthin mukaan oli aivan kohtuullista, että karjalaisen heimon kaksi haaraa jakautui Stolbovan rauhan myötä kahden eri esivallan alaisuuteen. Palménista poiketen Ruuth ei pitänyt jakoa negatiivisena asiana. Ruotsalaisten läsnäolo Suomessa oli nimittäin välttämätöntä, sillä se antoi "veljesheimoilta" mahdollisuuden kehittyä itsetietoiseksi kansaksi, vaikkakin hitaammin kuin itsenäisinä – joka tapauksessa loppu hyvin, kaikki hyvin.

Arvi Korhonen toimitti vuonna 1949 *Suomen historian käsikirjan*, joka merkitsi suomalaisen historian tutkimuksen uudelleensuuntausta. Tutkimuksessa siirryttiin aiempaa "likinäköisempään" empirismiin, jossa Suomen menneisyys sopeutettiin sota-aikojen jälkeisiin uusiin poliittisiin realiteetteihin. Keskiäikää koskevan osuuden saivat kirjoitettavakseen alan vakiintuneen auktoriteetin, professori Jalmari Jaakkolan (1885–1964) sijaan arkistomiehet Ragnar Rosén ja Kauko Pirinen.⁵⁹³ Tämän esityksen teeman kannalta kiinnostavin teksti oli Rosénin laatima "Varhaiskeskiaika". Hän aloitti esittelemällä ristiretkikauden vanhentuneena pitämäänsä kuvaa, jossa oli kaksi pääosaa: kirkon päämäärätietoinen työ pakanoiden käännyttämiseksi sekä Suomen alisteinen asema Ruotsin vallan alla. Rosénin vaihtoehto "Suomen valtaukselle" oli rauhanomaisempi, hitaampi ja moniulotteisempi prosessi. Hänen mukaansa kaukokauppa avasi Suomen kulttuurivaikutteille ja samalla kristinuskolle. Sotilaallinen väliintulo perustui paljolti katolisuuteen, eikä ruotsalaisten osuutta tullut liioitella.⁵⁹⁴

Jaakkolan tulkinnat edustivat suurelta osin Rosénin kritisoimaa näkemystä varhaiskeskiajasta. Jaakkola erosi silti merkittävästi muista siinä, että hän painoi ruotsalaisten osuuden tapahtumien kehityksessä lähes näkymättömäksi. Hänen mukaansa olosuhteita ei tullut tarkastella kapeasti suomalais-ruotsalaisesta näkökulmasta, vaan katse tuli kohottaa Euroopan tai jopa maailmanhistorian tasalle. Tällä tavoin ei enää jäänyt tilaa ruotsalaisten valloitukselle eikä suomalaisille syytä kiitollisuudenvelkaan siitä, että ruotsalaiset olisivat saattaneet heidät kristittyjen kulttuurikansojen joukkoon. Kirkkokunnat, erityisesti katolisen kirkon paavit, legaatit ja piispat Suomessa olivat Jaakkolan päätoimijat. Ruotsin valtiovallan rooli oli vaatimaton, mikä antoi Suomen "kansalliskirkolle" laajat toimintamahdollisuudet ja hyvin itsenäisen aseman. Prosessi oli pääsääntöisesti rauhanomainen ja Suomen piispa yhdisti asukkaat yhtenäiseksi kansalliseksi kokonaisuudeksi – kansaksi.⁵⁹⁵

Jaakkolan tekstin kanssa samassa niteessä ilmestyi Kauko Pirisen kirjoitus varhaiskeskiajasta. Ruotsalaisten ja novgorodilaisten väliset aseelliset taistelut olivat nyt pääosassa. Suomea ei koskaan suoranaisesti valloitettu tässä kamppailussa, mutta

maan lounaisosa oli "sillanpää", josta Ruotsin kruunu pystyi hivuttamaan valtaansa kohti itää. Aluksi löyhästä liittosuhteesta siirryttiin vähitellen pysyvään suomalais-ruotsalaiseen poliittiseen "liittoon".⁵⁹⁶

Ristiretkiajan historian kuva on edellä saanut suuresti huomiota osakseen muun muassa siksi, että tutkijoiden käsitykset vaikuttivat heidän arvioihinsa kiinteiden puolustuslaitteiden, käytännössä linnojen, merkityksestä Suomessa.⁵⁹⁷

Suomen kiinteät puolustuslaitteet valloituksen ja vastarinnan välineinä

Kastelholman linnoituksesta kirjoituksen vuonna 1856 julkaisseen K. A. Bomanssonin tarkoituksena oli laatia Suomen vanhoista linnoista kattava teossarja. Sarja ei koskaan toteutunut suunnitellulla tavalla, mutta seuraavien vuosikymmenien aikana aihepiiristä ilmestyi monia tutkielmia. Arkeologit tutkivat linnoja ja Olavinlinna muutettiin 1870-luvun restauroinnissa viljamakasiinista ja vankilasta muinaismuistoksi. Linnan 400-vuotista olemassaoloa juhlittiin 1875, ja juhlallisuuksista tuli lähtölaukaus Suomen historiallisten muistomerkkien hoidon aloittamiselle.⁵⁹⁸

Oman Maan ensimmäiseen painokseen laajan artikkelin Suomen esihistoriallisista ja keskiaikaisista linnoista laati arkeologi Julius Ailio, joka kirjoitti vuonna 1909 kertomuksen itsenäisyydestä, uhkasta ja valloituksesta:⁵⁹⁹

"Huomattavimmat keskiajan linnat ovat *Turun, Hämeen, Viipurin ja Savon linnat*, jotka on Ruotsin valloituksen kautta kukistettuihin maakuntiin perustettu ylläpitämään Ruotsin herruutta ja katolisen kirkon valtaa kapinoivia ja itsenäisyytensä puolesta taistelevia suomalaisia vastaan. Lisäksi oli Ruotsin valta-asemaa vielä uhkaamassa idästä päin toinen anastaja ja käännäyttävä, nimittäin Nowgorodin tasavalta, jonka hallussa oli kautta keskiajan itäisin ja pohjoisin osa Suomea."⁶⁰⁰

Ailio muokkasi tekstiään toiseen painokseen merkittävästi. Uudistetussa kirjoituksessa tarkasteltiin kiinteitä puolustuslaitteita sekä sotahistorian että valtionrakennuksen näkökulmasta.⁶⁰¹ Nyt Ailio katsoi, että suuret, kiinteät puolustuslaitteet olivat ainakin jossain määrin osoitus valtiollisesta organisoitumisesta. Esimerkiksi hän nosti Sääksmäen Rapolan, joka oli ollut niin laaja, että sen ylläpitoon oli välttämättä tarvittu suuri yhteisö. Suomen muinaislinnat antoivat suojaa ulkoisia vihollisia vastaan, ja Ailio satoi niiden olemassaolon viikinkiaikaan ja novgorodilaisten tuhotöihin, joista oli näyttöjä 1000-luvulta. Muinaislinnat toimivat myös heimojen sisäisissä rajakonflikteissa turvapaikkoina. Ailio ei halunnut määrittää tarkkaa rajaa esihistoriallisten ja keskiaikaisten linnojen välille, vaikka säilyttikin käsityksen ruotsalaisten päälintojen repressiivisestä merkityksestä. Aiemmasta tekstistä lyhennetty versio painottui kuitenkin voimakkaammin idän uhkaan:

"Suomen keskiajan päälinnat ovat olleet Turun, Hämeen ja Viipurin linna, joiden avulla etupäässä pidettiin voimassa Ruotsin yliherruutta ja myös katolisen kirkon

valtaa kukistettujen suomalaisten suhteen idästä uhannutta toista valloittajaa ja käännäyttäjää, Novgorodin tasavalta vastaan.”⁶⁰²

Taidehistorioitsija Leena Valkeapää on osoittanut, kuinka keskiaikaiset pitäjänkirkot korotettiin suhteellisen helposti ja problematisoimatta kansallismuistomerkeiksi 1800-luvun jälkipuoliskolla. Sen sijaan taidehistorioitsija Anna Ripatin mukaan samaan aikaan tapahtunut keskiaikaisten linnojen ”haltuunotto” koko kansan omaisuudeksi oli huomattavasti monimutkaisempi prosessi, koska linnat voitiin yhdistää valloitukseen ja pakotettuun ruotsalaisuuteen. Ailion tekstin ambivalenssi on osoitus tästä vaikeudesta.⁶⁰³

K. O. Lindeqvist painotti 1924, että valtaansa vahvistaneet ruotsalaiset rakensivat aiempaa paremmin varusteltuja asuinlinnoja, joissa oli linnanisäntä ja jatkuva miehitys. Nämä ratkaisivat ruotsalaisten yliherruuden Suomessa. Valtionhoitaja tai muu ”valtamies”, joka pystyi asettamaan omia suosikkejaan linnanisänniksi Suomen linnoihin, erityisesti Turun linnaan, valvoi Suomea. Silti kiinteän puolustuslaitteiston tärkein tehtävä oli sisäisiin valtakamppailuihin osallistumisen sijaan tarjota suojaa ulkoisia vihollisia vastaan, sillä Venäjä oli aina varteenotettava vihollinen.⁶⁰⁴

Taidehistorioitsija Lars Pettersson vältti kolmannessa painoksessa mainitsemasta potentiaalisia tai todennäköisiä vihollisia, joita vastaan keskiaikaiset linnat oli varustettu.⁶⁰⁵ Turun linna perustettiin ”maallisen hallinnon kiinteämmän järjestelyn” vuoksi ja joukkojen tukikohdaksi. Hämeen ja Viipurin linnat rakennettiin valvomaan elintärkeitä vesireittejä, minkä lisäksi viimeksi mainittu osoittautui ajan mittaan tärkeimmäksi ”Ruotsi-Suomen” tukikohdaksi Venäjää vastaan käydyissä sodissa. Savonlinnan perustaminen 1400-luvulla merkitsi puolustuksen tehostamista itää vastaan, jossa Moskova oli valloittanut Novgorodin.

Jalmari Jaakkola otti omassa tekstissään kantaa niiden tutkijoiden käsityksiin, joiden mukaan ruotsalaisten Suomen valloituksessa – Jaakkolalle ”kuvitellun valloituksen” – ”aseellisina ja hallinnollisina symboleina” olisivat olleet Turun, Hämeen ja Viipurin päälinnat. Jaakkola itse mainitsi vain Hämeen ja Karjalan kiinteät puolustuslaitteet. Hakoisten linnavuori tai ”vanha” Hämeen linna oli tukikohta Birger Jaarlin Hämeessä toteuttamille hajanaisille uudelleenjärjestelyille, joiden myötä joitakin ”pakanuuden pesäkkeitä” lyötiin.⁶⁰⁶

Jaakkolan kanssa samaan niteeseen kirjoittaneelle Kauko Piriselle linnoilla oli sen sijaan aivan toinen merkitys. Pirinen mainitsi Uudenmaan linnoituspaikat, joita tanskalaiset rakensivat puolustaakseen asemiaan Suomessa. Suomen piispa perusti ensimmäisenä kiinteitä puolustuslaitteita, ja 1200-luvun puolimaista lähtien Ruotsin kruunu alkoi rakentaa omia tukikohtiaan, jolloin kirkko huomasi saaneensa maallisen esivallan rinnalleen tai jopa yläpuolelleen. Turun, Hämeen ja Viipurin linnoista tuli maallisen hallinnon keskuksia. Myöhemmin Albrekt Mecklenburgilaisen hallintoaikana rakennettiin uusia linnoituksia, muun muassa Kastelholma, Korsholma ja Raasepori. Suomen todelliseksi hallitsijaksi noussut Bo Joninpoika Grip halusi käyttää Suomea ponnahduslautana saadakseen korkeimman vallan valtakunnassa ja siksi hän jatkoi

”saksalaisten” aloittamien linnojen rakentamista. Grip antoi myös perustaa Oulun linnan, sillä rannikko oli aiemmin ollut karjalaisten valvonnassa.⁶⁰⁷

Suuren Pohjan sodan ja Pietari Suuren jälkeen Venäjä oli vakiinnuttanut asemansa Itämeren merivaltana. Kronstadtin laivastotukikohdan myötä Ruotsille tuli tarve vahvistua itää vastaan. Rakennustyöt aloitettiin epäonnistuneen revanssisodan (hattujen sodan 1741–1743) jälkeen, jolloin linnoitusupseeri Augustin Ehrensvärdillä oli keskeinen rooli kehitystyössä.⁶⁰⁸ E. G. Palmén korosti, kuinka Ruotsissa tavallisesti katsottiin, että suomalaisten tuli selviytyä yksin alueensa puolustamisesta. Kuva Ehrensvärdistä oli poikkeuksellisen positiivinen. Ehrensvärd työskenteli väsymättä, jotta Suomi saisi ajanmukaisen kiinteän ja tehokkaan puolustuksen. Erityisesti kyse oli Viaporista ja saaristolaivastosta, joka toimi venäläisen kaleerilaivaston vastapainona. Ehrensvärd rakensi myös eri aselajien välistä yhteistyötä. Vaikka Viapori ei koskaan päässyt näyttämään olevansa yksi Euroopan vahvimista linnoituksista eikä saaristolaivastoakaan käytetty parhaalla mahdollisella tavalla sodankäynnissä, niin silti kumpikin todisti sotamarsalkan neroudesta.⁶⁰⁹

K. O. Lindeqvistin kuva toisessa painoksessa Suomen puolustuksen kehittämisestä 1700-luvulla vastasi Palménin käsitystä. Suuren Pohjan sodan jälkeinen aika oli aluksi hapuilua, sillä Uudenkaupungin rauhan (1721) jälkeisen kahden vuosikymmenen aikana valtiovalta sijoitti noin yhdeksän kertaa enemmän resursseja ”varsinaisen Ruotsin” alueen linnoituksiin kuin Suomeen, vaikka viimeksi mainitun tila oli paljon haavoittuvaisempi. Hattujen sodan jälkeen oli kuitenkin pakko satsata vahvasti Suomen kiinteään puolustusjärjestelmään, mikä oli luonnollista jo yksin Ruotsin oman edun vuoksi. Lindeqvistin ajattelu on tässä asiassa dikotomista, sillä läntisen valtakunnanosan eli (”varsinaisen”) Ruotsin tai emämaan intressit eivät välttämättä olleen samansuuntaisia kuin valtakunnan toisen osan eli Suomen. Jo yksin linnoituksen nimi Sveaborg – Viapori – on voinut tarkoittaa *Svean* linnaa, mutta Lindeqvistille se oli rakennettu *Suomen* puolustukseksi. Kaikki mitä sille tapahtui, oli ratkaisevaa Suomen tulevaisuudelle, mutta ei Ruotsin valtakunnalle.⁶¹⁰

Asevelvollisuuden pitkä historia

Derek Fewster on osoittanut, kuinka Suomen vanhemmasta historiasta tuli keskeinen osa kansakunnan rakennusta ja kuinka autonomian aikana alkanut militarisoituminen ja maskuliinisoituminen saavutti lakipisteensä maailmansotien välisenä aikana. Taistelu vieraita tunkeutujia vastaan oli ikuista. Suomi pysyvänä sotaleirinä lisäsi kiinnostusta ja loi markkinat sotahistorialle tieteellisinä tutkimuksina, popularisointeina ja kaunokirjallisuutena.⁶¹¹

Oman Maan kirjoittajat olivat yhtä mieltä siitä, että asevelvollisuus oli pitkäkestoinen ja aina läsnä ollut ilmiö. Vain sen ilmenemismuodot olivat aikojen kuluessa vaihdelleet. E. G. Palménin mukaan nimitys ”asevelvollisuus” oli tuore, mutta itse käsite oli paljon vanhempi.⁶¹² O. A. Hainari korosti 1908 suomalaisten sotilaiden toteuttaneen 30-vuotisessa sodassa ”tärkeätä asevelvollisuutta omantunnon ja aatteenvapauden

puolesta". He täyttivät tehtävänsä kunnialla ja taistelut mainitun sodan aikana kuuluivat Hainarin mukaan sotahistoriamme juhlituimpiin muistoihin.⁶¹³ K. O. Lindeqvist puolestaan kertoi, että alun perin koko kansan keskuudessa oli yleinen sääntö, että kaikki kelvolliset miehet tarttuivat aseisiin puolustukseen asuinseutujaan. Tämä alkuperäinen "asevelvollisuus" juonsi juurensa aina "nostoväkeen" saakka. Lisäksi ruotujakoisen armeijan sotilaat Kaarle XI:n ajoilta alkaen olivat tavallaan hekin tarvittaessa aseisiin kutsuttavaa nostoväkeä.⁶¹⁴ Jääkärimajuri W. E. Tuompo (1893–1857) osin toisti samoja seikkoja, sillä ikimuistoisista ajoista kaikki asekuntoiset miehet olivat olleet velvollisia puolustamaan hallitsijaansa ase kädessä. Aikojen kuluessa "sotalaitoksen" toimintamuodot tarkentuivat säännöllisten sotaväenottojen ja maallisen rälssin ratsuväenpidon myötä. Kaarle XI:n ruotujakolaitos oli maanomistukseen perustunutta asevelvollisuutta.⁶¹⁵

Kolmannessa painoksessa asevelvollisuudesta oli tullut miesten pysyvä velvollisuus. Sotahistorioitsija Einar W. Juvalle kyse oli esihistorialliselta ajalta periytyvästä sotalaitoksen peruskivestä, sillä jo tuolloin jokaisen miehen velvollisuus oli ollut puolustaa kotiseutuaan. Keskiajan kuluessa sotalaitos kiinteytyi, ja linnanisännät pystyivät ikivanhaan asevelvollisuuteen vetoamalla mobilisoimaan joukkoja vaaran uhatessa. Siviiliväestön tehtävänä oli toimittaa kotiseutujensa puolustajille tarvikkeita, ja rauhanaikanakin väestö osallistui eri tavoin puolustusvalmiuden ylläpitoon. Suurvaltakauden ankarat jalkaväen sotaväenotot olivat nekin asevelvollisuusperiaatteen sovellus. Juvan mukaan ruotujakolaitoksen myötä asevelvollisuus sidottiin maahan, ja vaikka järjestelmässä olikin erinäisiä puutteita, niin jo yksin järjestelmän pitkäikäisyys kertoi sen hyvistä puolista. Ruotujakolaitos nimittäin "takasi vakinaisen kansallisen sotaväen aikana, jolloin muualla Euroopassa yleensä vielä käytettiin palkkajoukkoja". Sen sijaan Venäjän vallan aikana, suuriruhtinaskuntana, Suomelta puuttui pitkään "oma kansallinen sotaväki".⁶¹⁶

Esi-isien verivero ja Suomen vaaranalainen tila⁶¹⁷

Palménin mukaan keskiajalla ei ollut moniakaan sukupolvia, jotka saivat elää rauhassa ulkoisilta vihollisilta tai sisäisiltä rauhattomuuksilta. Kustaa Vaasan jälkeen alkoi pitkä ja paljon sotarasituksia sisältänyt ajanjakso. Sodissaan menestyksellisen Kustaa II Adolfin aikana eläneet suomalaiset saivat todellakin tietää, mitä suurvallan rakentaminen tarkoitti.

Ruotsin Saksan sotien aikaan Suomen köyhä väestö vastasi noin kolmasosaa koko valtakunnan asukasluvusta, mutta suomalaiset luovuttivat armeijan rulliin 2/5 sotaväestä ja 3/7 ratsuväestä. Palmén ei selittänyt valtakunnanosien epätasapainoa sosiaalisilla tai taloudellisilla tekijöillä, vaan Suomen ja Ruotsin välinen vastakkainasettelu oli hänelle itsestään selvä lähtökohta.⁶¹⁸ Myös O. A. Hainari huomautti suomalaisten "tavattoman raskaasta sotataakasta" esittelemällä valittujen vuosien tietoja suomalaisen jalkaväen ja ratsuväen vahvuuksista. Suomalaisten osuus kotimaisesta sotaväestä nousi parhaimmillaan yli kolmasosaan, mikä oli paljon vaadittu

400 000 asukkaan valtakunnanosasta. Hainari ei silti Palménin tapaan väittänyt, että sotaväen rekrytointi olisi ollut Suomessa Ruotsia ankarampaa. Hainarikin kutsui miehistönottoja "veriveroksi," mutta piti uhrausta perusteltuna uskonsodassa, jossa taisteltiin oikeudesta toimia omantunnon mukaan ja ajatella vapaasti. Suomalaisten panos oli monissa taisteluissa ratkaiseva ja he taistelivat urhoollisesti myös lukumääräisesti epäedullisissa tilanteissa hyvien ja maineikkaitten komentajiensa johdolla. Ratsumiehet tulivat tunnetuiksi ja pelätyiksi, sillä hakkapeliitat ja muut suomalaiset sotilaat omaksuivat aikakaudella yleisen käsityksen, jonka mukaan sodan tuli elättää itsensä, ja jättivät siten jälkeensä tuhoa.⁶¹⁹

Verivero voitiin osoittaa vakuuttavasti tilastoilla, sillä ruotsalaisten sotahistorioitsijoiden kuten Rudolf Mauritz Klinckowströmin ja ennen muuta Julius Mankellin 1850-luvulta alkaen julkaisemiin tutkimuksiin viitaten voitiin tehdä luotettavia laskelmia joukoista ja niiden tappioista. Jo Yrjö-Koskinen oli kirjoittanut *Oppikirjassa Suomen kansan historiasta*, kuinka suomalaisten panos Ruotsin armeijassa oli 30-vuotisessa sodassa suurempi kuin mitä Suomen väkiluku olisi antanut olettaa. Koskisen mukaan oli luonnollista, että osa suomalaisille kuuluneesta kunniaista oli aikanaan jäänyt ruotsalaisten varjoon, vaikka samanaikaisesti oli koittanut aika, jolloin suomalaisetkin saivat nimeä ja mainetta maailmalla.⁶²⁰

Jotta lukija ymmärtäisi paremmin, kuinka suuri suomalaisten sotilastaakka oli 30-vuotisen sodan aikana, Palmén vertasi kuormaa oman aikansa kuusi kertaa suurempaan väestöön. Hän esitteli myös suurta sotilaiden poistunutta, kutsunnoista karkaamisia ja sitä, kuinka rekryyttejä oli toisinaan ollut pakko sitoa köysillä tai lyödä rautoihin. Tällä tavoin hän halusi herättää huomiota niiden keskuudessa, jotka halusivat "tutustua tuohon unohtumattoman mainehikkaaseen aikaan." Mahtoiko tekstissä olla ironinen pohjavire? Olisi virheellistä tulkita Palménin tekstiä sillä tavoin, sillä hän oli itse asiassa niin otettu Zacharias Topeliuksen kuvauksista Lützenin taistelusta *Välskärin kertomuksissa* ja *Maamme kirjassa*, että palasi niihin jatkuvasti. *Välskärin kertomusten* kuvaus taistelusta oli itse asiassa ainoa teksti, jonka hän halusi kuolinvuoteelleen. Tätä taustaa vasten on yllättävää, kuinka hän kirjoitti sodan vaikutuksista suomalaisiin.⁶²¹

Voisi kuvitella, että Torsten Stålhandsken (1593–1644) komennossa toimineiden suomalaisten urhoollisuus olisi puhutellut Palménia, mutta itse asiassa hän ihaili suuresti "sankarikuningas" Kustaa II Adolfia, joka erinomaisten luonteenpiirteidensä vuoksi oli menestyksekkäs ja mallikelpoinen lähes kaikessa, mihin ryhtyi. Pohjoismaiden historia ei myöskään tuntenut toista "lähempää sotatoveruutta kuin Kustaa Adolfin ja hänen armeijassaan palvelevien suomalaisten valiojoukkojen". Ja vaikka sodat hänen hallintoaikanaan rasittivatkin suuresti kansaa, mikään ei viitannut hallitsijan ja hänen kansansa välisiin erimielisyyksiin.⁶²² Sittemmin kolmannen painoksen lukijat eivät enää marraskuun 6. päivän kohdalta lukeneet Kustaa Adolfista ja Lützenin taistelusta, vaan saivat syventyä Arvi Korhosen esitykseen suomalaisesta sotilaasta. Toisin sanoen kuninkaan suomalaiset sotilaat pääsivät loppujen lopuksi voitolle intensiivisissä ja kuumissakin keskusteluissa, joita vuonna 1932 käytiin siitä, kuinka Lützenin taistelun 300-vuotismuisto tulisi huomioida.⁶²³

Sotarasitukset olivat raskaat myös Kaarle X Kustaan sotien aikana – joka neljäs 20 vuotta täyttänyt mies oli armeijan rullissa – ja 1700-luvun alussa Suomi tyhjennettiin miehistään, kuten edellä on käynyt ilmi.⁶²⁴ Palménin kuva Kaarle XII:sta ja hänen karoliineistaan oli ambivalentti, ja siinä nousi esille monia kuninkaan negatiivisia luonteenpiirteitä ja hänen hallitsijakautensa kielteisiä vaikutuksia Suomelle. Palmén ihmetteli suoraan, miksi ruotsalaiset olivat pystyttäneet patsaan Kaarle XII:lle, mutta eivät hänen isälleen, joka oli sentään pelastanut isänmaan ja toiminut ruotsalaisen ”yhteiskuntarakennuksen tarmokkaana uudistajana”. Urhoollisempia tai kestävämpiä sotilaita ei Ruotsin armeijasta löytynyt koskaan sitten suuren Pohjan sodan alun, ja nämä eliittiyksiköt olivat Kustaa II Adolfin, Kaarle X Kustaan ja Kaarle XI:n kehitystyön tuloksia. Palmén korosti pitkäjänteiseen ja systemaattiseen puolustukseen panostamisen merkitystä, koska ilman sitä valtakunta ei voinut saada hyviä sotilaita. Hän ei antanut erityisempää tunnustusta suomalaisten sissisodalle suuressa Pohjan sodassa, sillä vaikka iskuista oli kiusaa venäläisille miehitysjoukoille, merkitsivät ne ennen muuta suuria kärsimyksiä venäläisten kostolle alistetulle puolustuskyvyttömälle kansalle.⁶²⁵

Palmén päätyi yhteenlaskussaan tulokseen, että ”Suomesta Ruotsiin” vietyjen verovarojen lisäksi tuntuva miehistönotto Suomesta oli keskeinen syy siihen, miksi Suomen kansa kehittyi hitaasti ”Ruotsinvallan” aikana. Taloudellista kehitystä ei juuri tapahtunut, kun kovan työn hedelmät riittivät juuri ja juuri valtaviin sotaponnisteluihin. Kun ruotujakoinen armeija hajotettiin Suomen siirryttyä Venäjän vallan alle, keveni taakka huomattavasti. Palmén ei ollut tässä johdonmukainen, sillä toisissa yhteyksissä hän korosti oman sotalaitoksen ylläpidon tärkeyttä.⁶²⁶

Keskustelu siitä, vuodattiko Suomi sodissa vertaan ylipäätään tai mahdollisesti enemmän kuin valtakunnan läntinen osa, on tänä päivänä menettänyt kaiken tieteellisen mielenkiintonsa, vaikka teemalla on edelleen tiettyä historiankulttuuriin liittyvää relevanssia. Kestävämpi on ollut käsitys Suomesta suojamuurina ja vaaranalaisena valtakunnan osana, ja se on vaikuttanut vahvasti myös suomalaisten omakuvaan.⁶²⁷

Palménin mukaan suomalaisten tahto puolustaa aluettaan oli murtumaton 1700-luvulla, mikä näkyi esimerkiksi siinä, että toisin kuin Ruotsissa (ja Pohjanmaalla), Suomessa asetus varamieslaitoksesta ei jäänyt kuolleeksi kirjaimeksi.⁶²⁸ Toisen painoksen W. E. Tuompolle suomalaiset olivat ”sotilaskansaa”. Tämä perintö oli vuosisatojen aikana olosuhteiden pakosta siirtynyt sukupolvelta toiselle. Suomen historia oli siten kertomus uhasta, uhrautuvaisesta taistelusta ja urhoollisuudesta. Suomen kansa oli valloittanut ”tämän maan” ase kädessä ja oli puolustanut sitä vieraita heimoja ja valloittajakansoja vastaan.⁶²⁹ Suomen päädyttyä Ruotsin vallan alle oli tšekäläisen kansan ollut pakko antaa kovin uhri aseellisessa kamppailussa *venäläisten* aggressioita vastaan. Vuosisatojen kuluessa Suomi oli lännen ja idän voimainmittelön näyttämönä, ja suomalaiset joukot antoivat arvostetun ja kunniakkaan panoksensa Ruotsin sotavoimissa monilla vieraille maille suuntautuneilla sotaretkillä. ”Tämä pieni kansa” puolustautui vuonna 1808 viimeiseen asti, mutta joutui silti lähes yksin jääneenä jättämään yhteisen valtakunnan ja alistumaan vieraan mahdin alle. Tuompokin kehui

Kustaa II Adolfin sotilaallista uudistustyötä ja antoi tunnustusta myös Kaarle XI:n ruotujakolaitokselle. Kansa oli vapaaehtoisesti sitoutunut ruotujakoiseen armeijaan, ja vaikka se oli raskas taakka, yleisesti ottaen hyviä puolia oli monia. Ennen kaikkea se oli "kansallinen sotavoima".⁶³⁰

Omassa kirjoituksessaan Tuompoa säestäneellä Lindeqvistillä oli selvä käsitys Suomen historiallisesta tehtävästä. Lindeqvistin mukaan Suomen oli aina pitänyt ja tuli jatkossakin vahvistaa puolustustaan Venäjää vastaan. Ruotsi oli aina saanut Suomesta suojamuurin, minkä ansiosta hallitsijoiden ja valtiomiesten oli mahdollista osallistua muiden valtakunnalle tärkeiden asioiden kehittämiseen. Sen sijaan Suomi joutui aina vain ankarammin jännittämään riittämättömät voimansa.⁶³¹

"Ruotsin johtavat miehet ajoivat suurpolitiikkaa ja uhrasivat voimansa eurooppalaisempiin sotiin kuin Venäjän sota oli, käyttäen niihin Suomenkin varsinaista sotavoimaa: täällä täytyi ylimääräisillä voimilla ponnistella maan puolustusta."

Valopilkku Lindeqvistille oli se, että valtakunnan itärajaa voitiin siirtää idemmäs. Juhana III oli sitä yrittänyt, ja Kustaa II Adolf toteutti sen. Ruotsin nerokkain kuningas Kustaa Adolf ymmärsi, millainen naapuri Venäjä oli.⁶³² Sitten Venäjän uhka aliarvioitiin, eikä Ruotsi ollut riittävästi varautunut kohtaamaan Venäjää vuonna 1700 alkaneessa ratkaisevassa taistelussa. Suuren Pohjan sodan jälkeen Suomi oli Ruotsille aiempaa tärkeämpi, mutta samalla entistä vaaranalaisempi. "Emämaan" apu oli Lindeqvistin mukaan 1808 yhtä halutonta ja vähäistä kuin aina ennenkin. Suomalaisten ruotusotilaiden taisteluissa osoittamalla urhoollisuudella oli kuitenkin suuri merkitys aikanaan Suomen asemalle Venäjän valtakunnan osana.⁶³³

Myös muissa *Oman Maan* artikkeleissa tähdennettiin sitä, ettei "Suomen puolustuslaitoksella" ollut riittäviä resursseja vastustaa Venäjän hyökkäystä vuonna 1808. Henrik Meinander on korostanut, että Suomi on vuoden 1808 alusta alkaen aina käynyt omia sotiaan.⁶³⁴ Tulkinta on sama, jota G. A. Gripenberg välitti Suomen sodasta sata vuotta taistelujen alkamisesta. "Suomen joukkoja", "Suomen sotavoimia" tai "maamme sotavoimia" ei kuitenkaan asetettu laajempaan kontekstiinsa osaksi Ruotsin valtakunnan sotalaitoksen kokonaisuutta.⁶³⁵ Sen sijaan Martti Santavuori ei laiminlyönyt tätä laajempaa näkökulmaa omassa vuonna 1958 julkaistussa artikkelissaan,⁶³⁶ vaikka Gripenbergin sanavalintaa toki puolsi se tosiasia, että Ruotsin maa-armeija oli jaettu kolmeen suurempaan armeijaan, joista yhtä kutsuttiin "Suomen armeijaksi".⁶³⁷

Kansallisen sotalaitoksen rakentaminen ja romahdus

Suomen sotalaitoksen rakentaminen osoittautui 1800-luvulla vaikeaksi, sillä Porvoossa 1809 oli päätetty, ettei ruotuarmeijaa kutsuttaisi kokoon pitkään aikaan. *Oman Maan* kirjoittajille tämä oli kiusallista, koska Suomen asemaa Venäjän

valtakunnassa oli ylipäätään vaikea selittää ottamatta tätä seikkaa huomioon. Silti jo yksin ruotuarmeijan lepäämään jättäminen tuotti merkittävät kulut, kun päällystön eläkkeisiin upposi autonomian ajan alkuvaiheissa vuosittain yli 300 000 hopearuplaa, mikä päivämuiston (1909) mukaan vastasi lähes neljäsosaa valtion vakinaisista menoista. Armeijan ylläpito oli kallista, mutta niin oli sen demobilisointikin. Ensimmäisessä painoksessa lähdettiin joka tapauksessa "oman" armeijan *välttämättömyydestä*; itse asiassa kansallista armeijaa pidettiin itsestäänselvyytenä, jota ei tarvinnut sen suuremmin perustella. Käytännössä kuitenkin ensimmäisen painoksen kirjoitusaikaan suuriruhtinaskunta oli jo menettänyt omat asevoimansa, joten siinä mielessä itsestäänselvyydestä oli paremminkin tullut kansallisen historiakuvan puolustamista.⁶³⁸

Suomesta oli 1812 värvätty yhteensä noin 3 600 miestä jääkäripataljooniin, joiden tarkoituksena oli osoittaa suomalaisten uskollisuutta uudelle esivallalle. Kyseisten yksikköjen käyttöarvo, samoin kuin pääosin miehistöaineskin, oli kuitenkin heikko.⁶³⁹ Suomalaisesta 1800-luvun sotahistoriasta ei todellakaan löytynyt samanlaisia kohokohtia kuin varhemmilta vuosisadoilta. Krimin sodan (1853–1856) taisteluista päällimmäisiksi jäivät huomiot *Venäjän* sotalaitoksen heikosta iskukyvyystä. Se oli lähes kykenemätön puolustamaan keisarille vankkumattomasti uskollisia suomalaisia. E. Nervanderin ja C. G. Estlanderin artikkeli oli sävyltään täsmälleen samankaltainen kuin aiemmin havaittiin Ruotsin aikaa koskevissa kirjoituksissa: Suomi oli yksin oman onnensa nojassa.⁶⁴⁰ Kaartinpataljoonakin siirrettiin pois Suomesta, mutta tilannetta paransivat ruotujärjestelmän nojalla työllä ja vaivalla kootut yhdeksän pataljoonan sotajoukot.⁶⁴¹ Englantilaisien tihutöistä kirjoitettiin ensimmäisessä painoksessa laajasti, ja kokkolalaisen kauppaneuvos Donnerin johtamien pohjalaisten uroteot Halkokarin kahakassa mainittiin. Tällä tavoin haluttiin osoittaa suomalaisten uhrivalmiudesta ja uskollisuudesta suuriruhtinaalle täyttämällä "kansamme velvollisuutensa hallitsijaa kohtaan", kantamalla "kärsivällisesti sodan tuottamat rasitukset" ja kohtelemalla "vieraanvaraisesti, vieläpä ystävällisesti niitä sotilaita, jotka lähetettiin tänne maattamme suojelemaan".⁶⁴²

Ensimmäisen painoksen ilmestymisen aikoihin laillisuustaistelun keskeisiin teemoihin kuului kysymys suuriruhtinaskunnan omasta "kansallisesta armeijasta" ja asevelvollisuudesta. Perustelut Suomen armeijan puolesta olivat tosiasiasa varsin heikot. Argumenttien heiveröisyys ilmeni teksteistä, joissa muun muassa kerrottiin, kuinka keisari yksinkertaisesti vain lopetti Krimin sodan aikaiset ruotuarmeijan pataljoonat nälkävuosien aikana 1867.⁶⁴³ Suomen sotaväen kohtalo oli täysin keisarin päätösten varassa, mikä eri yhteyksissä toki tunnustettiin, mutta sitä ei suinkaan korostettu – kuten ei sitäkään, että Suomen sotalaitos oli kokonaisuutena tiukasti sidottu keisarikunnan sotalaitokseen.⁶⁴⁴

Yleinen asevelvollisuus oli Venäjällä käytössä vuodesta 1874, jonka jälkeen myös Suomessa ryhdyttiin valmistelemaan vastaavaa lakia. Lain etenemistä vuoden 1878 valtiopäivillä selostanut E. G. Palmén totesi "Venäjän kenraalien" kannattaneen alusta pitäen keisarikunnan sotalaitosten yhtenäistämistä. Kukaan kirjoittajista ei maininnut sitä seikkaa, että asevelvollisuuslaki oli alun perinkin määräaikainen tai että

suomalaisten pyrkimys vähentää lain avulla Suomeen sijoitettujen venäläisten joukkojen määrää ei onnistunut.⁶⁴⁵

Suomen asevelvollisuusarmeija aloitti toimintansa syksyllä 1881. Rauhanajan joukkoihin laskettiin kuuluvan 5 600 miestä, joka vahvuus lähes kaksinkertaistuisi sodan syttyessä. Reservit mukaan lukien sotavoima käsittäisi noin 15 000 miestä, joten vahvaksi sotajoukkoa ei voinut sanoa. aiheesta vuosisadan alussa käyty keskustelu tuntuu ylimitoitetulta jo yksin W. E. Tuompon toiseen painokseen (1921) aivan uusissa oloissa kirjoittaneen tekstin perusteella.⁶⁴⁶ Silti Tuompollekin vuoteen 1905 mennessä tapahtunut sotaväen täydellinen hajottaminen tarkoitti, että Suomi menetti ”– – viimeisen pienen kansallisen turvajoukkonsa”. Venäjä sai tällä tavoin entistä ”vapaammat kädet kiristysryityksessään Suomen kansallisen elinvoiman surmaamiseksi”.⁶⁴⁷

Kirjoittajat eivät sitoneet kysymystä yleisestä asevelvollisuudesta upseerikoulutuksen kehityskulkuihin. Suomen kadettikoulusta kahteen ensimmäiseen painokseen kirjoittanut G. A. Gripenberg joutuikin hiljaisesti myöntämään, että tässäkin asiassa oltiin paljolti keisarin hyväntahtoisuuden varassa. Keisari antoi varat Haapaniemeltä Haminaan vuonna 1819 siirretyn aiemmin vaatimattoman upseerien koulutuslaitoksen kehittämiseksi aidoksi *Suomen* kadettikouluksi. Upseerikoulutus toteutettiin tiukasti keisarikunnan yleisesikunnan alaisuudessa. Gripenberg painotti opetuksen venäjänkielisyyttä, vaikka tosiasiasa pääopetuskieli oli koko toimintajaksolla ruotsi. Sen sijaan suomenkielistä koulutusta – saati kadetteja – oli niukasti, mihin jo aikalaiset kiinnittivät paljon huomiota ja mistä käytiin kovia kiistoja julkisuudessa.⁶⁴⁸

Gripenberg kirjoitti myös Napoleonin sotien aikana alkunsa saaneesta Suomen kaartista, jonka muotoutuminen oli monipolvinen ja mutkikas prosessi. Joukkojen vahvuus vaihteli suuresti, ja yksikön komentokieli oli venäjä vuodesta 1828. ”Henkivartiioväen Suomen tarkk’ampujapataljoona” komennettiin sittemmin 1830 kukistamaan Puolan kapinaa. Kaartin osallistuminen näihin ja muihinkin vastaaviin sotatoimiin oli kirjoitusajanaan kiusallista, eivätkä 1800-luvun saavutukset ylipäätään häikäisseet. Tautien riivaama yksikkö kärsi suuria tappioita erityisesti Turkin sodan (1877–1878) aikana.⁶⁴⁹ Viimein 1890-luku oli ”kohtalokas” Suomen sotaväelle, ja ilman valtiopäivien myötävaikutusta syntynyt uusi vuoden 1901 asevelvollisuuslaki lakkautti sotalaitoksen kokonaan. Viimeisetkin upseerit siirrettiin lakkautuspalkalle 1906. G. A. Gripenberg tunnelmoi asiasta tällä tavoin: ”Näin oli kaartinpataljoonamme tarina päättynyt! Kolmen keisarin turvissa oli se valiojoukkona kunnostautunut niin hyvin sodan verisissä leikeissä kuin harjoituskentällä tai ampumaradalla, uskollisesti ja rehellisesti tarkoitustaan toteuttaen.”⁶⁵⁰

Venäläisen Suomeen sijoitetun sotaväen määrästä ei ensimmäisessä painoksessa esitetty tarkkoja tietoja, mikä tosin on voinut johtua yksinkertaisesti siitä, etteivät tiedot olleet julkisia. Kuitenkin varuskuntien sijoittelu ja vastaavat asiat ovat olleet tiedossa.⁶⁵¹ Kirjoitustyyli muuttui toisessa painoksessa, kun siinä käsiteltiin itsenäistymisvaihetta ja sen yhteydessä keskiöön nousseita ongelmia kurittomien venäläisten sotilasyksiköiden kanssa. Eversti K. J. Mikola (1909–2001) totesi sittemmin vuonna 1959 ensimmäisen

maailmansodan aikaisten venäläisten joukkojen määrän vaihdelleen eri aikoina 40 000–100 000 mieheen.⁶⁵² Hänen tulkintansa ”omien” sotavoimien poissaolosta poikkesi täysin aiemmista kirjoittajista.⁶⁵³

”[O]li onni maallemme, että suomalainen sotaväki oli sortovuosina lakkautettu. Näin ei meillä ollut kaadereita sen enempää kuin koulutettuja reservejäkään vietäväksi Venäjän sotaväen liikekannallepanon yhteydessä maan rajojen ulkopuolelle taistelemaan vieraan tsaarivaltakunnan puolesta.”

Mikola, kuten aikalaisetkin, unohti tietoisesti tai tiedostamattaan keisarikunnan armeijassa ensimmäisessä maailmansodassa vapaaehtoisina taistelleet suomalaiset, joiden määrä oli lähes kuusisataa miestä.⁶⁵⁴ Samalla tavalla pyrittiin häivyttämään sitä tosiasiaa, että ennen muuta keisarikunnan sotalaitoksessa suomalaisilla oli ollut erinomaiset etenemismahdollisuudet. Sotalaitoksen alistus Venäjän yleisesikunnalle antoi suomalaisille upseereille runsaasti vaihtoehtoja edetä keisarikunnan armeijassa ja laivastossa. Tilannetta ei ainakaan heikentänyt se, että Suomen kadettikoulu oli eliittikoulun maineessa.⁶⁵⁵ E. G. Palménille kyse oli jatkuvasti ”suomalaisista vieraan maan palveluksessa”, kuten hän sekä ensimmäisessä että toisessa painoksessa julkaistun tekstinsä otsikoi. Venäjä oli ”vieras”, joka oli saanut Suomen ”köyhän herraluokan, (varsinkin) sen aatelin” vesoista vahvistuksia valtionhallintoon ja armeijaansa. Palménin elämäkerrallinen ote on tässä artikkelissa huipussaan, mutta merkille pantavaa on, että puhuessaan Venäjän aikana vähintään kolmetuhatpäiseksi kasvaneesta upseeristosta hän ei maininnut heistä parhaiten menestynyttä eli valkoisen armeijan komentaja C. G. Mannerheimia eikä sitäkään, että senaattoreista lähes joka kolmas palveli valituksi tullessaan Venäjän armeijassa.⁶⁵⁶

Näin Suomen sotalaitos ei ollut 1800-luvulla vakaalla pohjalla, vaan toistuva sarja tilanteenmukaisia ratkaisuja.⁶⁵⁷ Venäjän sotalaitoksen tiukassa valvonnassa olleen armeijan saattoikin nähdä – Mikolaa mukaillen – ennemmin uhkana ja venäläistämisen mahdollistajana kuin varsinaisena itsemääräämisoikeuksien vahvistajana. Jopa *Oman Maan* ensimmäisen painoksen kirjoitusten perusteella vuoden 1901 asevelvollisuuslaki oli looginen jatke aiemmille sotalaitoksen muutoksille. Ilman teemaan liittyneitä poliittisen painostuksen ja yhtenäistämisen ulottuvuuksia koko asia olisi saattanut jäädä huomattavasti vähemmälle huomiolle.⁶⁵⁸

Toisessa painoksessa yleisestä asevelvollisuudesta tuli osa vapaussodan voittajien perustarinaa. Kansallisen sotalaitoksen lakkauttamista pidettiin keskeisenä perusteena aktiivisen vastarinnan ja jääkäri liikkeen synnylle.⁶⁵⁹ Toisessa painoksessa näkyi juuri päättyneen ensimmäisen maailmansodan ja varsinkin sisällissodan sekä niistä kiistatta seuranneen yleisen militarisoitumisen vaikutus. Sotalaitokseen väljästikin kuuluneista teemoista kirjoittaneet olivat myös valkoisen armeijan luottomiehiä parhaasta päästä.

W. E. Tuompo jatkoi vuonna 1924 siitä, mihin E. G. Palmén aikoinaan oli päättänyt. Vuoden 1901 asevelvollisuuslaki näyttäytyi sortopolitiikan huippukohtana, jonka tarkoitus ”oli hävittää maan sotalaitoksen suomalais-kansallisuus ja tehdä se

venäläistyttämisyrykimysten välikappaleeksi.”⁶⁶⁰ Armeijan lakkauttaminen vahvisti suomalaisten katkeruutta ja oli tärkeä käytevoima itsenäisyysajatuksille.

Itsekin jääkäripataljoona 27:ssä palvelut Tuompo legitimoivat jääkäreiden toimintaa suomalaisten pitkään jatkuneilla itsenäistymisyrykimyksillä ja ”venäläissorrolla”. Oman sotilaskoulutuksen puuttuminen kannusti jääkäreitä hakemaan sotaoppinsa Saksasta, kun Ruotsista ei tukea tullut. Sotilaskoulutus keskittyi käytäntöön, sillä yrykimyksenä oli luoda joukko, ”joka tarpeen vaatiessa kykenisi johtamaan Suomessa mahdollisesti puhkeavaa aseellista nousua”. Kirjoitus päättyi jääkärimarssin alkusanoihin ”Syvä iskumme on, viha voittamaton!”⁶⁶¹

Myös jääkäreihin kuulunut K. L. Oesch kirjoitti 1958, että vasta kenraalikuvernööri Bobrikovin ”häikäilemätön sortopolitiikka” mursi suomalaisten keisarille osoittaman lojaalisuuden, ja vuonna 1910 Suomeen ulotettu yleisvaltakunnallinen lainsäädäntö sinetöi vastarintatahdon.⁶⁶² Viimein maailmansodan alettua ”[m]aahamme levisi venäläinen komento, sotilasmielivalta, poliisi- ja santarmivakoilu”, jonka jälkeen nuoret opiskelijat katsoivat, että heilläkin oli oikeus noudattaa omia sääntöjään. Lopulta Saksaan lähti iso joukko sotilaskoulutukseen.⁶⁶³ Mikolan mukaan jääkärit lähtivät ”valmistautumaan” heille sälytettyyn kansalliseen tehtävään: ”Näistä, jääkäreistä, muodostui vapaustaistelun teräksinen kantajoukko.”⁶⁶⁴ Kukaan kirjoittajista ei, toisin kuin useat myöhemmät tutkijat, pitänyt jääkärien toimintaa maanpetoksena, vaan korostetun kunniaakkaana ja isänmaallisena tekona. Siinä mielessä kyse oli mitä suurimmassa määrin kansallisen historiakäsityksen puolustamisesta ja edelleen vahvistamisesta.⁶⁶⁵

Vapaussodan, punakapinan ja kansalaissodan vuosi 1918

Sisällissodan esivaiheet ja taistelut painoutuivat luonnollisesti 1920-luvun painoksessa. Teoksessa puhutaan niin vapaussodasta kuin punakapinastakin, ja vain poikkeuksellisesti sodasta käytetään jotakin neutraalimpaa käsittettä kuten ”vuonna 1918 käyty sota”.⁶⁶⁶ Kolmannessa painoksessa kansainvälisen oikeuden asiantuntija Erik Castrénille (1904–1984) kyse oli kansalaissodasta, mutta monille muille kirjoittajille ainoa oikea käsite oli edelleen vapaussota.⁶⁶⁷ K. J. Mikola pohti 1950-luvun lopulla sodan nimeä: ”Suomen vapaussotaa sanotaan myös kansalaissodaksi. Sitä se kiistämättä samalla oli, vaikka sillä toteutettiinkin maamme itsenäisyys.” Koska punaiset perustivat toimintansa venäläisiin ja heidän apuunsa, sodassa oli silti kyse ”kansallisesti perusolemuksestaan ja päämäärältään” vapaussodasta.⁶⁶⁸

Tie itsenäisyyteen ei aikalaiskirjoittajienkaan mukaan ollut helppo, vaikka maaliskuun 1917 jälkeen sortotoimet lakkasivat. Kuitenkin ”Suomeen majoitettu kuriton venäläinen sotaväki” aiheutti suuria ongelmia.⁶⁶⁹ Itsenäistymisvaiheessa Suomen hallituksella oli käytössään vain vapaaehtoisia suojeluskuntalaisia ja Saksasta tulleita jääkäreitä. Silti ylipäälliköksi nostetun kenraali C. G. Mannerheimin johtama ”valkoinen talonpoikaisarmeija”, johon kuului edellä mainittujen lisäksi vuoden 1878 asevelvollisuuslain mukaisia asevelvollisia, palautti ”sisäisen rauhan maahamme ja

vapautti sen venäläisen roskaväen kiihottamasta raivoavasta hirmuvallasta järjestyneihin, Venäjän ikeestä lopullisesti vapautettuihin oloihin”.⁶⁷⁰

Voittajan näkökulma painottui käsittelyssä, ennen muuta valkoisten itsensä antama veriuhuri. Saksalaisten avusta kirjoitettiin yleensä lyhyesti, vaikka erityisesti huhtikuun päivämuistoissa se noteerattiin, koska Etelä-Suomen valloituksessa heidän merkityksensä oli suuri. Myös Hannes Ignatius arvosti saksalaisen Itämeren divisioonan suoritusta, vaikka ”omin voimin” toteutettu Tampereen valloitus olikin koko ”vapaussodan huomattavin voitto”.⁶⁷¹

Punaisten ja heitä auttaneiden venäläisten materiaali- ja miehistöylivoimaa korostettiin. Punaisten upseeriaines oli kuitenkin heikkoa, joukkojen sotilaskuri ja taktinen osaaminen huonoa. Ignatius antoi silti tunnustusta joukkojen päättäväisyydelle ja sitkeydelle, mikä kaikkienensa nosti valkoisten voiton arvoa entisestään.⁶⁷²

Kevään 1918 tapahtumia käsitelleissä erikoisartikkeleissa pyrittiin ainakin näennäisen neutraaliin käsittelyyn, vaikka päivämuistoissa erityisesti venäläisten⁶⁷³, mutta myös punaisten⁶⁷⁴ syyllisyys kävi ilmeiseksi. Punaisten hirmuteoista ensimmäinen ja mitä ilmeisimmin sodan luonteelle keskeinen oli Suinulan verilöyly, jossa punakaartilaiset surmasivat 17 jo antautunutta suojeluskuntalaista.⁶⁷⁵ Silti vasta Tampereen taistelun jälkeen vetäytyneet punakaartilaiset syyllistyivät Hannes Ignatiuksen mukaan monilla paikkakunnilla joukkomurhiin.⁶⁷⁶ *Oman Maan* kirjoitustyö oli kaikesta huolimatta aikakauden mittapuun mukaan maltillinen Kouvolan ja Korian tapausten raportointia lukuun ottamatta.⁶⁷⁷

Valkoisten Varkauden valloituksen jälkeen suorittamat punaisten teloitukset liitetään juuri punakaartilaiden tekemiin kidutusmurhiin sekä ”heidän taistelussa osoittamaansa petomaisuuteen”.⁶⁷⁸ Yksi harvoja kirjoituksissa mainittuja valkoisten puolen alipäälliköitä oli punaisia kohtaan säälimättömäksi osoittautunut majuri Hans Kalm. Jo aikalaiset tunsivat valkoisen puolen pahamaineisimpiin teloittajiin kuuluneen Kalmin hirmuteot.⁶⁷⁹ Hannes Ignatius piti kuitenkin valkokaartin ankaria kostotoimia ”ymmärrettävinä”, kun kotiseutunsa uudelleen haltuun ottaneet joukot näkivät ”omaistensa veriset ruumiit ja poltetut kotinsa”.⁶⁸⁰ Vasta Edwin Linkomies monipuolista tulkintaa kolmannessa painoksessa toteamalla, että “[v]apaussodan aikana oli tosin kapinallisten taholta suoritettu raakoja veritekoja, mutta järjestyneen valtiovallan ei olisi pitänyt sallia tapahtuvan sellaista, mikä kapinan kukistumisen jälkeen olisi ollut vältettävissä.”⁶⁸¹ Samaan painokseen kirjattiin myös itsenäistymisen inhimillinen hinta: Mikola totesi ”kansamme” kokonaistappioiksi noin 24 000 henkeä, joista ”taisteluissa kaatuneina noin 9 000”. Hänen mukaansa ”sodan aikana murhattiin tai teloitettiin noin 4 000 henkeä ja erilaisissa onnettomuuksissa ja sotatapaturmissa kuoli noin 500”. Noin 10 000 kuoli vankileireillä.⁶⁸² Aapo Roselius laskee kuitenkin Suomen sotaturmat 1914–1922 –hankkeen tietojen perusteellataistelujen yhteydessä ja niiden jälkeen teloitettujen punaisten määräksi noin 10 000, joten toisessa ja kolmannessa painoksessa ei todellakaan haluttu nostaa esiin valkoisen terrorin laajuutta. Valkoisten hirmuteoista vaiettiin pitkään, eivätkä edes toisen maailmansodan jälkeen voimansa tunnossa olleet äärivasemmiston edustajat kyenneet avaamaan tapauksia.⁶⁸³ Toisessa painoksessa ei silti myöskään erityisesti glorifioitu valkoisen armeijan voiton päivää

(16.5.), vaikka vapaussotaa käsittelevässä artikkelissa oli kuva voitonparaatista Helsingissä.⁶⁸⁴

Tasavallan sotalaitoksen hidas rakentuminen

Toisen painoksen teksteistä huokuu huoli nuoren tasavallan "sotalaitoksen"⁶⁸⁵ vajavaisuudesta. Osaorganisaatioita lueteltiin runsaasti, mutta todellisesta sotilaallisesta voimasta vaiettiin visusti. Upseerikoulutus oli edelleen 1920-luvun alussa puutteellista, sillä sisällissodan aikaisesta pikakoulutuksesta ei aikalaisten mukaan ollut tieto-taitovajeiden paikkaajaksi.⁶⁸⁶ Upseeripula oli "huutava", ja sodanajan johtajien tiedot "sotamiesten kasvatuksesta ja koulutuksesta" vajavaisia.⁶⁸⁷ Suomen upseerikunnan tuolloinen kirjavuus käy ilmi Aulis J. Alasen 1970-luvulla tekemästä laskelmasta, jonka mukaan upseeristo koostui itsenäisyyden alussa 16:sta eri ryhmästä.⁶⁸⁸

C. G. Mannerheimin sodanajan luottomies, kenraali Hannes Ignatius totesi upseerikoulutuksen olleen vuoden 1918 lopulle saksalaisten kontrollissa.⁶⁸⁹ Tästä saksalaiskaudesta ei kovin paljon kirjoitettu, vaikka saksalaisten vaikutus itsenäistyneen Suomen ensimmäisen vuoden aikana oli ollut poikkeuksellisen vahva. Vasta keisarikunnan tappio maailmansodassa lopetti olotilan, joka olisi jatkuessaan johtanut Suomen vasallivaltion asemaan.⁶⁹⁰ Upseerikoulutus oli käytännössä rakennettava tyhjästä. Helsinkiin perustettu kadettikoulu (1919) keskittyi Suomen kadettikoulun sijaan yksinomaan sotatieteelliseen opetukseen. Haminassa puolestaan aloitettiin reserviupseerien koulutus keväällä 1920.⁶⁹¹

Kolmannessa painoksessa kenraaliluutnantti T. V. Viljanen pystyi ajallisen välimatkan ansiosta analysoimaan aiempaa paremmin tasavallan sotilaskoulutuksen laatua. "Sotakoulujen" toiminta oli alussa varsin lyhytjänteistä ja tempoilevaa, mutta silti volyymin ja tehokkuuden kasvu kävivät ilmi: vuosina 1919–1939 upseereiksi valmistui yhteensä 1 561 kadettia.⁶⁹² Viljasen mukaan sotien välisenä aikana reserviupseerikoulutuksen ongelma oli aluksi se, etteivät "Venäjällä palvelleet kenraalit – – täysin omaksuneet sitä katsantokantaa, että reserviin piti saada sodanajan armeijan tarvitsema suuri määrä reservinupseereja". Aluksi koulutuserät olivat vain 150 upseeria vuodessa, ja vasta vuonna 1925 määrä nostettiin 800–1000 upseeriin. Tuskin oli sattumaa, että kirjoituksen eräessä kuvatekstissä mainittiin 1950-luvulla reserviupseereita valmistuvan vuosittain pari tuhatta. Erityisesti Suomen maavoimien vahva reservi toimikin jopa tuolla maanpuolustuksen niukkuuskaudella todellisena "pelotteena" niin länteen kuin itäänkin.⁶⁹³

Viljanen toi esille sen seikan, että puolustusvoimat⁶⁹⁴ koulutti kuumeisesti 1920-luvulta alkaen upseereja ja aliupseereja sekä eturintamalle että kotijoukkoihin. Erityisesti sotakorkeakoulua hän piti erittäin tärkeänä "Suomen puolustuskykyisyydelle" toisen maailmansodan aikana.⁶⁹⁵ Sodan aikana koulutustoiminta laajeni merkittävästi, vaikka jatkosodan alkaminen keskeytti muut

kuin kadetti- (maasotakoulu) ja reserviupseerikoulun (upseerikoulu) kurssitoiminnan.⁶⁹⁶

Sisällissodan jälkeen suojeluskunnat olivat vähällä tulla lakkautetuiksi. Toisen painoksen kirjoitusaikana Suojeluskuntain yliesikunnan päällikkönä toiminut ja aikanaan jääkärinäkin kunnostautunut Per Wilhelm Zilliacus ei puuttunut tähän keskusteluun lainkaan, vaan totesi ainoastaan, että kesällä 1918 annetulla asetuksella suojeluskunnat järjestettiin suojeluskuntapiireihin ja paikallisiin suojeluskuntiin. Keväällä 1919 annettu uusi asetus määräsi järjestön sotaministeriön alaiseksi ja ainoastaan virka-apua antavaksi elimeksi, mikä selvästi harmitti kirjoittajaa.⁶⁹⁷ Teksti kääntyi aivan lopullaan mainokseksi, kun kirjoittaja vertasi valtion vähäisiä avustuksia ja yksityisten runsaskätisiä lahjoituksia toisiinsa. Hämmästyttävän edulliseksi vertailussa osoittautunut suojeluskuntajärjestö oli kirjoittajan mukaan ”huomattavin saavutus, minkä pitkä kamppailumme venäläistä sortoa vastaan ja itsenäisyytaistelumme on saanut aikaan.”⁶⁹⁸

Sen sijaan Lotta Svärd -yhdistystä ei mainittu lainkaan toisessa painoksessa, kolmannessakin lähinnä vain sen verran, että järjestö lakkautettiin heti sodan jälkeen suojeluskuntajärjestön tapaan.⁶⁹⁹ *Omassa Maassa* ei ylipäätään käsitelty käytännössä lainkaan naisia sotalaitoksen osana tai heidän panostaan yhteisissä ponnistuksissa. Varhaismodernin ajan sodissa naisilla ja lapsilla oli oma vissi roolinsa huollossa ja avustavissa tehtävissä, joten sotilas- ja siviiliyhteiskuntia oli tuolloin hyvin vaikea erottaa toisistaan. Luonnollisesti he olivat osa ”Suomen kansaa”, mutta edes Lotta Svärdin roolia ei suuremmin esitelty kolmannessakaan painoksessa.⁷⁰⁰ Sinänsä erilaisia sotaurhoja, soturikuninkaita lukuun ottamatta, esiteltiin vain niukasti, mitä taustaa vasten vakaviin sotarikoksiin vuonna 1918 syyllistyneen Hans Kalmin mainitseminen toisessa ja kolmannessa painoksessa on silmiinpistävä.⁷⁰¹

Toisen painoksen teoreettisin ja visionäärisin sotalaitosta koskeva kirjoitus oli jääkärimajuri Paavo Talvelan (1897–1973) ”Suomen puolustus”. Talvelan mukaan Suomen tärkein sota-näyttämö tulisi olemaan Karjalankannas, jota kautta ”Venäjä” tulisi aikanaan hyökkäämään Suomeen. Talvela loi uhkakuvan Pietarista kannaksen teitä etenevistä lukuisista jalkaväkidivisioonista sekä Laatokan puolen hieman pienemmistä joukoista. Vihollisen yhteismääräksi hän laski ainakin 200 000 miestä.⁷⁰² Ammattiupseerina hän ei tietenkään itse arvioinut suomalaisten mahdollisuuksia ja vahvuutta, vaan viittasi Suomen olojen asiantuntijan, ruotsalaisen tykistönkapteenin Axel Rappen lukuihin, joiden mukaan Suomen itärajan puolustamiseen tarvittaisiin ainakin 100 000 miestä.⁷⁰³ Sekä hyökkääjiä että puolustajia koskevat vahvuusluvut osoittautuivat sittemmin vuosien 1939–1944 valossa alimitoitetuiksi⁷⁰⁴, mikä ei poista tekstin kiinnostavuutta. Talvela kirjoitti poikkeuksellisen vahvasti henkisestä maanpuolustuksesta: ”Meidän suomalaisten täytyy olla ehdottomasti tietoisia siitä, että meillä tulee sodassa olemaan aina ylivoimainen vastustaja, lukumäärältään ainakin, emmekä me saa tuudittautua siihen ajatukseen, että tämä vastustaja olisi heikkohermoinen. Sotahistoria osoittaa päinvastoin, että tämä vastustaja on sitkeä ja kärsivällinen sodassa.”⁷⁰⁵

Hävityn sodan yhtenäiset selitykset

Kolmannessa painoksessa oli pakko kirjoittaa monista sotiin liittyvistä asioista varovaisesti, mutta päivämuistoihin upotettiin selkeitä kannanottoja. Monien vuosisadan ensivuosisikymmeniä koskettelleet kirjoitukset olivat sävyiltään toisen painoksen tyyliä, ja suurin osa vuoden 1918 sotaan liittyneistä päivämuistoista tiivistettiin sellaisenaan varhemmista esityksistä.⁷⁰⁶

Myös talvisodan taisteluista kirjoitettiin päivämuistoissa yksityiskohtaisesti, mutta ilman ainuttakaan ylisanaa.⁷⁰⁷ Sekä talvisodan että jatkosodan syytyminen kuuluivat kolmannen painoksen hankaliin aiheisiin, mutta molemmista todettiin ykskantaan, että aloittajana oli kummallakin kerralla Neuvostoliitto. Niinpä jatkosotaa käsittelevän artikkelin aloituskuvan tekstinä oli "Venäläisten lentohyökkäys Turussa alkoi 25.6.1941 klo 6."⁷⁰⁸ Vasta hyökkäyksen alettua "Suomen sotavoimat saivat käskyn ryhtyä vastahyökkäykseen, missä tarkoituksessa ne ylittivät rajan".⁷⁰⁹ Erik Castrénin mukaan Suomi ei "ollut Saksan liittolainen, vaan ainoastaan ns. myötätaistelija, joka kävi itsenäistä sotaa samaa vihollista vastaan".⁷¹⁰ Sotaan itse syytön Suomi oli vain puolustautunut hyökkääjää vastaan – silloinkin kun se itse hyökkäsi.⁷¹¹ 1940-lukua käsitelleet kirjoittajat olivat kaikki itse olleet keskeisissä tehtävissä sodan aikana, joten linjaus ei ole lainkaan yllättävä. Esimerkiksi Arvi Korhosen artikkelin kuvituksessa esiintyi vain rivisotilaita, joiden avulla korostettiin suomalaisten sotilaskuntaa ja sisua.⁷¹²

Moskovan rauhan sekä Moskovan välirauhansopimuksen raskautta korostettiin, joskin viimeksi mainitusta Castrén kirjoitti neutraalisti:⁷¹³

"Välirauhansopimuksen ehdot olivat vielä huomattavasti ankarammat kuin talvisodan jälkeisen rauhansopimuksen, mutta verrattuina samoihin aikoihin tehtyihin Unkarin, Romanian ja Bulgarian aseleposopimukseen Suomi kuitenkin pääsi helpommalla välttämällä mm. miehityksi joutumisen. Tämä ehkä osittain johtui siitä, että Suomen armeija oli vielä taistelukelpoinen."

Vähättelemättä tilanteen vaikeutta Castrén korosti toistuvasti Suomen erityisasemaa suhteessa muihin Saksan rinnalla taistelleisiin valtioihin, mikä näkyi muun muassa siinä, että "ns. sotaansyillisten" asiassa Suomi sai kuitenkin itse tuomita omat kansalaisensa.⁷¹⁴ Viimeksi mainitun voi tulkita myös omanlaisekseen hirtehishuumoriksi tai ironiaksi; olihan koko kirjasarjan päätoimittaja, muun muassa Risto Rytistä artikkelin kirjoittanut Edwin Linkomies yksi tuomituista. Myös Väinö Tanner ja T. M. Kivimäki laativat teossarjaan laajan tekstin kumpikin: oikeustieteilijä Kivimäen esitystä "Persoonallisuuden oikeusturvasta" vieläpä elävöittää ryhmäkuva sotaan syyllisistä.⁷¹⁵

Sotalaitoksen kiistaton sodanjälkeinen ahdinko ilmeni, kun esimerkiksi sotilaskoulutusta jouduttiin liittoutuneiden valvontakomission määräyksestä suuresti supistamaan. Valvontakomissio esimerkiksi määräsi tammikuun alussa 1945

aloittaneen reserviupseerikurssin hajaantumaan heti seuraavana päivänä. Reserviupseerikoulutus alkoi uudelleen vasta lopullisen rauhansopimuksen solmimisen jälkeen eli keväällä 1948. Valvontakomissio vahti tiukasti myös kantahenkilöstön jatkokoulutuskursseja, joille sai ottaa vain pienen vuotuisen kiintiön verran osallistujia. T. V. Viljanen sanoi suoraan, ettei sotilasura sodan jälkeen houkutellut monia alan epävarmuuden ja huonon palkkauksen vuoksi.⁷¹⁶ Myös Pariisin rauhan (1947) Suomen puolustukselle asettamat vakavat rajoitukset mainittiin.⁷¹⁷

Suomen sotien ylipäällikkö C. G. Mannerheim sai ainoana sotapäällikkönä oman artikkelinsa kolmanteen painokseen. Edwin Linkomies mainitsi vuonna 1959 Suomessa edelleen esiintyneen Mannerheimin henkilöön ja rooliin kohdistunutta voimakasta vastustusta. Jossain määrin asioita silittellen – muun muassa punakaartilaisten ”ammutaan paikalla” -käskyn unohtaen – Linkomies piti kritiikkiä epäoikeudenmukaisena, sillä esimerkiksi keväällä 1918 Mannerheim kantoi hallituksen hänelle antamaa ”esivallan miekkaa”.⁷¹⁸ Ylipäällikön toiminta oli monin tavoin ansiokasta, eikä vähiten siksi, että hän erosi armeijan johdosta jo toukokuun lopussa 1918 vastustaessaan suomalaispoliitikkojen yleisesti ylistämää saksalaisvaikutuksen kasvua. Linkomies luetteli silti myös useita Mannerheimin vähemmän onnistuneita suunnitelmia, kuten ajatusta luovuttaa syksyllä 1939 Karjalankannakselta alueilta Neuvostoliitolle.⁷¹⁹

Valmius, velvollisuus ja Venäjä

Sukututkimuksesta ja asutushistoriasta kiinnostunutta kirjailija ja teatterimies Jalmari Finneä (1874–1938) muistettiin 60-vuotismarkkipäivän johdosta vuonna 1934 huomiota herättävällä tavalla. Hänen kotimaakunnassaan Hämeessä sytytettiin yhtä aikaa joukko vainovalkeita, joiden avulla haluttiin määrittää, olisivatko ne voineet esihistoriallisella ajalla toimia muinaislinnalta toiselle viestejä välittäneenä merkki- ja varoitusjärjestelmänä. Tällä kokeella pyrittiin havainnollistamaan suomalaisen esihistoriallisen sotilasorganisaation korkealuokkaisuutta ja osoittamaan väestön poliittinen tietoisuus.⁷²⁰

Vaikka suomalaiset menettivätkin 1000-luvulta alkaen itsenäisyytensä, ei se koskaan ollut suoranaisesti mikään tappio tai edes ongelma sinänsä. *Oman Maan* eri painosten tekstien tarkastelu osoittaa, kuinka Suomessa organisoitua puolustuslaitosta pidettiin tärkeänä ja pitkään katkeamattomana jatkuneena traditiona. Kaikkina aikoina miehen velvollisuus oli oman kansansa alueen puolustaminen, mikä kuvattiin organisaatioiden muuttumisesta huolimatta aina poliittisen haavoittuvuuden, historiallisen tehtävän, puolustustahdon ja toistuvien uhrauksien konteksteissa. Suomi esitettiin jokseenkin kaikissa esityksissä itse syyttömänä osapuolena, joka joutui ottamaan vastaan tavallisesti vieraiden valloittajien ja hyökkääjien aiheuttamat vitsaukset. Tätä taustaa vasten tulee entistä ymmärrettävämmäksi keskustelu, jota käytiin ennen muuta Suomen osallisuudesta toiseen maailmansotaan. Suomi nähtiin vielä *Oman Maan* kolmannen painoksen ilmestymisen aikana suurvaltojen väliin jääneenä ajopuuna, mikä

käsitys haudattiin lopullisesti vasta Mauno Jokipiin *Jatkosodan synty* -teoksen (1987) myötä.⁷²¹

Kysymys suomalaisten pitkään jatkuneesta asevelvollisuuden perinteestä alkoi ensimmäisessä painoksessa osana laillisuustaiistelua, mutta tulkinnat sen merkityksestä eivät muuttuneet lainkaan painosten välillä vaan päinvastoin vahvistuivat itsenäistymisen jälkeen. Taustalla oli jatkuvasti eri muodoissaan: aluksi voimakkaammin, sitten hillitymmin esitetty idän uhka ja valmistautuminen idästä tulevaan hyökkäykseen.

Ajatus, jonka mukaan Suomi voitti vuosien 1939–1940 ja 1941–1944 aikana itsenäisyytensä, on suomalaisen identiteettirakenteen keskeisiä tekijöitä. Suomen taistelu ja sotaveteraanisukupolvien panos toi turvallisuutta 1990-luvun laman aikana samalla tavalla kuin meidän päivinämme, jolloin globalisaation varjopuolet ovat aiheuttaneet perustavanlaatuista epävarmuutta tulevaisuudesta.⁷²²

Onko tämä historiakulttuurinen konfiguraatio vakaa vai tuleeko sodan merkitys vähenemään sitä mukaa kuin 1940-luku jää kauemmas historiaan? Pilvi Torsti julkaisi suomalaisten historiatietoisuudesta vuonna 2012 teoksen, joka viittaa siihen, että sodan merkitys suomalaisen identiteetin kantavana rakenteena olisi vähenemässä. Torstin mukaan demokratia, hyvinvointivaltio ja oikeus koulutukseen ovat nyttemmin vähintään yhtä merkittäviä suomalaisten historiatietoisuudelle kuin oman alueen aseellinen puolustaminen.⁷²³ Myös Henrik Meinander arvioi, etteivät kansakunnan kulminaatiopisteenä ja miehuuskokeena toimineet talvi- ja jatkosota sekä niihin liittyvät suuret kansalliset kertomukset, joissa hyvinvointivaltio oli hyvin ansaittu kansallinen palkkio, tule kestävä.⁷²⁴ Tällä tavoin 1800-luvun kansakunnan rakentamisesta alkunsa saanut suomalaisen historiakulttuurin tärkeä osatekijä olisi tiensä päässä.

Viitteet

- ⁵⁵³ E. G. Palmén 1908a(a), 807, 815.
- ⁵⁵⁴ Jussila 2004, 257–258; vertaa Virrankoski 2009, 501–502, 510–511, 565.
- ⁵⁵⁵ E. G. Palmén, Aleksanteri III. Teoksessa OM 1908a, 206, 208.
- ⁵⁵⁶ K. O. Lindeqvist, Aleksanteri III:n ja Nikolai II:n aika. Teoksessa OM 1925, 13–23, lainaus s. 23. Osmo Jussila (2004, erityisesti 467–540) puolestaan näkee venäläistämiskehityksen alkuvaiheessaan enemmän virkamiesjohtoisena. Keisari aktivoitui vasta vuonna 1889.
- ⁵⁵⁷ Alanen 1960b, 278.
- ⁵⁵⁸ Virrankoski 2009, 771–772; Jaakko Nousiainen, Presidentti poliittisena johtajana ja hallitsijana. Teoksessa *Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkimuksia*. Hallintohistoriallisia Tutkimuksia 16. Hallintohistoriakomitea 1995, 47–49.
- ⁵⁵⁹ Suurimman työn on tehnyt koko kolmannen painoksen päätoimittaja, entinen pääministeri Edwin Linkomies, jonka käsialaa olivat K. J. Ståhlbergia, Risto Rytinä ja C. G. Mannerheimia käsittelevät artikkelit. Valtiovarainministeri Ahti Karjalainen sai osakseen L. K. Relanderin, sisäasiain- ja oikeusministerinä toiminut Y. W. Puhakka P. E. Svinhufvudin ja Kyösti Kallion kirjoiitti kansatieteen professori, mutta myös opetusministerinä toiminut ja politiikassa muutoin vaikuttanut Kustaa Vilkkuna. K. K. Paasikivestä kirjoitti istuva presidentti Urho Kekkonen.
- ⁵⁶⁰ Edwin Linkomies, Kaarlo Juho Ståhlberg. Teoksessa OM 1958a, 433–446.
- ⁵⁶¹ Ahti Karjalainen, Lauri Kristian Relander. Teoksessa OM 1959a, 477–485.
- ⁵⁶² Y. W. Puhakka, Pehr Evind Svinhufvud. Teoksessa OM 1962b, 216–229; Martti Häikiö, Svinhufvud, Pehr Evind (1861–1944). *Kansallisbiografia* (1997) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/501/> (27.1.2014).
- ⁵⁶³ Jukka-Pekka Pietiäinen, Relander, Lauri Kristian (1883–1942). *Kansallisbiografia* (2000) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/628/> (27.1.2014); Markku Tyynilä, Ståhlberg, Kaarlo Juho (1865–1952). *Kansallisbiografia* (2000) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/626/> (27.1.2014); Virrankoski 2009, 791–792 (lainaukset Virrankoskelta).
- ⁵⁶⁴ Pietiäinen 2000.
- ⁵⁶⁵ Seppo Tiihonen, Presidentti. Teoksessa Savolainen (päätoim.) 1996a, 551–586.
- ⁵⁶⁶ Kustaa Vilkkuna, Kyösti Kallio. Teoksessa OM 1958d, 137–149; Virrankoski 2009, 823.
- ⁵⁶⁷ Edwin Linkomies, Risto Rytinä. Teoksessa OM 1958b, 36–48; Virrankoski 2009, 900–902, 923.
- ⁵⁶⁸ Edwin Linkomies, C. G. Mannerheim. Teoksessa OM 1959b, 44–57; Virrankoski 2009, 900–902, 925–928, 941–942.
- ⁵⁶⁹ Urho Kekkonen, J. K. Paasikivi. Teoksessa OM 1962a, 381–396.
- ⁵⁷⁰ Esimerkiksi Tiihonen & Ylikangas 1992, 51–63, 141–143, 151–154. Hallintokone-käsitteestä 174–176.
- ⁵⁷¹ Pekonen 2005, 158–160; Pekonen 2003, 159.
- ⁵⁷² Tanska mainittiin hakemistossa vihollisena viisi kertaa, mutta 30-vuotisen sodan tai suuren Pohjan sodan aikaisia Ruotsin vastaisia koalitioita tai viholliskuvia ei lainkaan (OM 1912 hak.). Sen sijaan kolmannessa painoksessa mukana olivat ristiretket ja Tanska vastustajana (OM 1963 hak.).
- ⁵⁷³ Einar W. Juva, Asevelvollisuuden historiallinen kehitys. Teoksessa OM 1958d, 3.
- ⁵⁷⁴ Esimerkiksi E. G. Palmén, G. A. Gripenberg, Suomen kansan puolustustaakka eri aikoina. Teoksessa OM 1907; E. G. Palmén, Asevelvollisuudesta. Teoksessa OM 1909, 173–187.
- ⁵⁷⁵ Nils Erik Villstrand analysoi Ruotsin ja Suomen yhteisen valtakunnan aikaa ja Petri Karonen ajanjaksoa vuoden 1809 jälkeen. Karonen on kääntänyt Villstrandin tekstin ruotsista suomeksi.
- ⁵⁷⁶ E. G. Palmén, Suuri Pohjoismaiden sota. Teoksessa OM 1907, 6–16.
- ⁵⁷⁷ E. G. Palmén, Suomen kansan asema. Teoksessa OM 1911, vertaa myös Petri Karosen ja Antti Räihän artikkeli tässä teoksessa. Vastaavaa summausta ei laadittu kolmanteen painokseen, vaan sen tilalla joulukuun volyymissä oli artikkeli ”Suomen tiet”, jossa käsite ”tie” merkitsi konkreettisen kirjaimellisesti kulkuväylää. K. J. Tolonen, Suomen tiet. Teoksessa OM 1962b, 462–484.
- ⁵⁷⁸ Palmén 1911, 926.
- ⁵⁷⁹ Palmén 1911, 935.
- ⁵⁸⁰ Viljo Hytönen, Suomen kansan asema. Teoksessa OM 1925(b), 1022–1033; Max Engman, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*. Atlantis 2009 (b), 283–291; Max Engman, Professuren i svenska vid Kejserliga Alexanders-universitetet i Helsingfors. Teoksessa Christer Kuvaja och Ann-Catrin Östman (red.) *Svärdet, ordet & pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia*. Historiska Samfundet i Åbo 2012, 363, 369.
- ⁵⁸¹ Tästä tarkemmin luvussa ”Esi-isien verivero ja Suomen vaaranalainen tila”.
- ⁵⁸² https://sv-se.facebook.com/permalink.php?story_fbid=153008121404905&id=152722321431018. (viitattu 27.1.2014).

-
- ⁵⁸³ Ragnar Numelin, Suomen valtiollis-maantieteellinen asema. Teoksessa OM 1958a, 87–96.
- ⁵⁸⁴ Vastaavasta käsityksestä modernissa tutkimuksessa katso Alexander V. Prusin, *The Lands Between. Conflict in the East European Borderlands 1870–1992*. Oxford UP 2010.
- ⁵⁸⁵ Arvi Korhonen, Suomalaiset sotureina. Teoksessa OM 1962a, 87–99. Arvi Korhosesta sotahistorian tutkijana Pekka Suvanto, Hakkapeliitat tutkimuskohteena ja alan 'tilauksena'. *Historiallinen Aikakauskirja* 88 (1990:1).
- ⁵⁸⁶ Tästä esimerkiksi *European Warfare 1350–1750*. Eds. Frank Tallett & D. J. B. Trim. Cambridge University Press 2010.
- ⁵⁸⁷ Yrjö Koskinen, *Oppikirja Suomen kansan historiasta*. Tekijän kustantama 1869–1873, 510–511.
- ⁵⁸⁸ Jaakko Gummerus (1870–1933) oli kirkkohistorian professori, myöhempi Tampereen piispa. Jaakko Gummerus, Suomalaisen käännöksen kristinuskoon. Teoksessa OM 1907, 250–259 ja OM 1920, 334–346; myös Jari Eilolan ja Kirsi Salosen artikkeli tässä teoksessa.
- ⁵⁸⁹ A. H. Virkkunen, Länsisuomalaisten kansain sivistysoloista pakanuuden ajan lopulla. Teoksessa OM 1907, 111–120 ja OM 1920, 141–150.
- ⁵⁹⁰ Virkkunen (vuoteen 1906 Snellman) oli aikanaan väitellyt teoksella *Itämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana* (Suomen muinaismuistoyhdistys: Helsinki 1896) ja julkaisi 1907 teoksen jatko-osan *Itämeren suomalaiset saksalaisen valloituksen aikana 1159–1220*. Suomen Muinaismuistoyhdistys 1907.
- ⁵⁹¹ K. O. Lindeqvist & Paavo Talvela, Suomen puolustus. Teoksessa OM 1924 (kirjoittaja Lindeqvist), 409.
- ⁵⁹² Johan Wilhelm Ruuth, Suomen asutus ja valtiolliset rajat vuoteen 1617. Teoksessa OM 1907, 721–731 ja OM 1920, 1032–1043; Klinge 2010, 295–297.
- ⁵⁹³ Ahtiainen & Tervonen 1996, 25–28.
- ⁵⁹⁴ Ragnar Rosén, Varhaiskeskiaika. Teoksessa Arvi Korhonen (toim.), *Suomen historian käsikirja 1*. WSOY 1949, 105–214.
- ⁵⁹⁵ Jaakkola tarjoi näin yhteen painoarkeihin tiivistetyn tulkintansa Suomen varhaishistoriasta – näkemyksen, joka perustui hänen vuosina 1935–1959 julkaisemiinsa 3 000 sivua käsittäneisiin viiteen *Suomen historian* niteeseen. Jalmari Jaakkola, Suomalaisen kääntymisen kristinuskoon. Teoksessa OM 1958a, 285–302; Osmo Jussila, *Suomen historian suuret myytit*. WSOY 2007, 39–54.
- ⁵⁹⁶ Kauko Pirinen, Suomen varhaiskeskiaika. Teoksessa OM 1958a, 192–203.
- ⁵⁹⁷ Moderneista aikakauden synteeseistä Markus Hiekkänen & Tuomas M. S. Lehtonen, Läntinen kirkko rantautuu. Teoksessa Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim.), *Taivas ja maa. Suomen kulttuurihistoria 1*. Tammi 2002; Tuomas M. S. Lehtonen, Kirkko ja kruunu. Teoksessa Lehtonen & Joutsivuo 2002; Kari Tarkiainen, *Ruotsin Itämaa. Esihistoriasta Kustaa Vaasaan*. Suomen ruotsalainen historia 1. SLS 2010.
- ⁵⁹⁸ K. A. Bomansson, *Kastelholm*. Finlands fornborgar I. Kustantaja 1856; Klinge 2010, 180–183. Kiinnostus Suomen keskiaikaisten linnojen tutkimukselle on ollut pitkään suurta. Esimerkiksi Hjalmar Appelgrenin väitöskirja herätti yleistä mielenkiintoa 1890-luvulla. Katso esimerkiksi Hjalmar Appelgren, *Suomen muinaislinnat. Tutkimus vertailevan muinaistieteen alalla*. Muinaismuisto-Yhdistys 1891; Alfred Hackman, *Bidrag till Viborgs slotts byggnadshistoria*. *Analecta Archaeologica Fennica* XI 1944; C. J. Gardberg, *Åbo slott under den äldre vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning*. *Finska Fornminnesföreningens tidskrift* 60. Finska Fornminnesföreningen 1959; Knut Drake, *Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter. Eine baugeschichtliche Untersuchung*. *Finska Fornminnesföreningens tidskrift* 68. Finska Fornminnesföreningen 1968; Lena Törnblom, *Kastelholm, en nyckel till Sverige. Ett slottsläns politiska och militära betydelse åren 1470–1523*. *Bibliotheca Historica* 11. SHS 1996; Piotr Palamarz, *Kastelholms slott. Från medeltida borg till byggnadsminne*. Ålands landskapsstyrelse 2004; Ruotsin linnoista yleisesti Christian Lovén, *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar*. Antikvariska serien 40 1996. Vertaa Fewster 2006, 296–297.
- ⁵⁹⁹ Ailio teki häikäisevän uran muun muassa Kansallismuseon esihistoriallisen osaston esimiehenä vuosina 1920–1930. Julius Ailio, Suomen vanhat linnat. Teoksessa OM 1909, 77–90. Veli-Matti Autio, Ailio, Julius (1872–1933). *Kansallisbiografia* (2002) <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/649/>.
- ⁶⁰⁰ Ailio 1909, 85.
- ⁶⁰¹ Painosten välillä Ailio oli laatinut muun muassa *Hämeenlinnan esi- ja rakennushistorian* (Hämeenlinnan kaupungin historia 1. Hämeenlinnan kaupunki 1917). Julius Ailio, Suomen vanhat linnat. Teoksessa OM 1921, 50–66.
- ⁶⁰² Ailio 1921, 58.

⁶⁰³ Leena Valkeapää, *Pitäjänkirkosta kansallismonumentiksi. Suomen keskiaikaisten kivikirkkojen restaurointi ja sen tausta vuosina 1870–1920*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 108. Suomen Muinaismuistoyhdistys 2000; Anna Ripatti, *Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 118. Suomen Muinaismuistoyhdistys 2011.

⁶⁰⁴ Lindeqvist & Talvela 1924, 409–411 (kirjoittaja Lindeqvist).

⁶⁰⁵ Lars Pettersson, Linnat ja linnoitukset. Teoksessa OM 1958c, 421–440.

⁶⁰⁶ Jaakkola 1958a, 285, 300–301.

⁶⁰⁷ Pirinen 1958a, 194, 197–198, 202.

⁶⁰⁸ Kokoava katsaus 1700-luvun linnoituksista *Suomalaiset linnoitukset 1720-luvulta 1850-luvulle*. Toim. V.-P. Suhonen. SKS 2011. Eryityisesti Viaporin linnoitusta on tehty runsaasti. Linnoitusta on tutkittu 2010-luvulla Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimusprojektissa ”Yhteydet, yhteisöt ja innovaatiot. Viaporin linnoituksen perustaminen, taloudelliset-sosiaaliset vaikutukset sekä merkitys innovaatiokeskuksena n. 1730–1809” (Helsingin yliopisto).

⁶⁰⁹ E. G. Palmén, Suomen puolustus ja Augustin Ehrensverd. Teoksessa OM 1910, 354–363.

⁶¹⁰ Lindeqvist & Talvela 1924 (kirjoittaja Lindeqvist), 412–415.

⁶¹¹ Fewster 2006, 320–330. Asevelvollisuudesta ja miehuuskonstruktioista katso Anders Ahlbäck, *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscript and Masculinity in Interwar Finland*. Åbo Akademi University 2010.

⁶¹² Palmén – Gripenberg 1907, 586 (kirjoittaja Palmén). Teema kiinnosti Palménia suuresti, ja hän oli jo vuonna 1898 julkaissut tutkielman *Suomen kansan asevelvollisuudesta muinoin ja nyt*. Helsinki.

⁶¹³ O. A. Hainari, Suomalaiset kolmekymmenvuotisessa sodassa. Teoksessa OM 1908b, 711.

⁶¹⁴ Lindeqvist & Talvela 1924 (kirjoittaja Lindeqvist), 409, 411.

⁶¹⁵ W. E. Tuompo, Suomen sotalaitos. Teoksessa OM 1921, 992, 994. Sotaväenoton näkökulmista Villstrand 1992; Mikko Huhtamies, *Knektar och bönder. Knektersättare vid utskrivningarna i Nedre Satakunta under trettioåriga kriget*. SLS 2004. Nihdinpäiden taloudellisista ja sosiaalisista vaikutuksista Jari Niemelä, *Tuntematon ruutusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa*. Historiallisia Tutkimuksia 157. SHS 1990. Nuoremasta ruotujakolaitoksesta Lars Ericson (Wolke), *Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred*. Historiska Media 2002; Karonen 2014, 302–303.

⁶¹⁶ Juva 1958d, 3–13. Einar W. Juva (1892–1966, vuoteen 1935 Juvelius) toimi pitkään muun muassa Turun yliopiston Suomen historian professorina. Hän julkaisi muun muassa yleisesityksen Suomen sotahistoriasta *Suomen sotahistorian pääpiirteet 1: Aika vuoteen 1617*. Otava 1927. Juvan teksti (1958) oli osin muunneltu 1930-luvulla *Suomen kulttuurihistoria* -teoksen artikkelista ”Sotalaitos 1600-luvun alkuun asti”. Kulttuurihistoria ymmärrettiin tuolloin laaja-alaisesti, mikä kertoo kulttuurihistoriallisen koulukunnan avarakatseisuudesta ja auttaa ymmärtämään, miksi sotalaitoksesta kirjoitettiin lähes kaikissa Suomen historian esityksissä. Myös J. O. Hannula, Sotalaitos ja sotataito 1600-luvun alusta vuoteen 1809. Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria* II. Toim. Gunnar Suolahti ym. Gummerus 1934, 187–226, 187–226; J. O. Hannula, Suomen sotaväki, Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria* IV. Toim. Gunnar Suolahti et al. Gummerus 1936, 334–351.

⁶¹⁷ Nykyaikaisesta Suomen sotahistoriasta Ruotsin ajalla Lena Huldén, *Medeltiden, På vakt i öster* 1. Schildts 2004; Hannu Kujanen & Lars-Folke Landgrén, *1500-talet. På vakt i öster* 2. Schildts 2004; Tom Gullberg & Mikko Huhtamies, *1600-talet. På vakt i öster* 3. Schildts 2004; Joachim Mickwitz & Jyrki Paaskoski, *1700-talet. På vakt i öster* 4. Schildts 2004.

⁶¹⁸ Palmén – Gripenberg OM 1907, 586–594 (kirjoittaja Palmén); Palménin kiinnostuksesta tilastoihin, Klinge 2010, 249.

⁶¹⁹ Hainari OM 1908, 710–719 ja OM 1922, 958–970; Miehistönottoja, sotilaselämää ja miehistön poistunutta koskevasta modernista tutkimuksesta katso Jussi T. Lappalainen, *Sadan vuoden sotatie. Suomen sotilaat 1617–1721*. SKS 2001; Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*. Norstedts 2011, 95, 125, 160, 230.

⁶²⁰ Koskinen 1869–1873, 208.

⁶²¹ Klinge 2010, 258.

⁶²² Toisen painoksen tekstiä toimitettiin kevyesti ja lisäkirjoittajaksi tuli K. R. Melander. E. G. Palmén, Kustaa II Aadolf. Teoksessa OM 1911, 79–92; E. G. Palmén, K. R. Melander, Kustaa II Aadolf. Teoksessa OM 1925, 98–112. Myös Piia Einosen ja Ulla Koskisen artikkeli tässä teoksessa.

⁶²³ Max Engman, Konungen eller hakkapeliterna? Gustav Adolfsminnet i Finland 1932. *Historisk Tidskrift för Finland* vol. 75 (1990: 4), 566–616.

⁶²⁴ Palmén – Gripenberg 1907, 592 (kirjoittaja Palmén).

⁶²⁵ E. G. Palmén, Kaarle XII ja karoliinit. Teoksessa OM 1908b, 616–637; hieman muutettuna OM 1922, 851–870. Magnus Rodell, *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt*. Natur och Kultur 2001, 161–187.

⁶²⁶ Palmén – Gripenberg 1907, 594 (kirjoittaja Palmén). Myös Petri Karosen ja Antti Räihän artikkeli tässä teoksessa.

⁶²⁷ Käsitys Suomesta Ruotsin ajalla hyväksikäytettynä valtakunnan osana oli 1930-luvulla yleinen historiallisissa romaaneissa. Markku Ihonen, *Museovaatteista historian valepukuun. T. Vaaskivi ja suomalaisen historiallisen romaanin murros 1930–1940-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 573. SKS 1992, 65–67. Katso erityisesti Villstrand 2012, 204–208, 241–270.

⁶²⁸ Palmén – Gripenberg 1907, 593 (kirjoittaja Palmén).

⁶²⁹ Tuompo 1921, 992–1014.

⁶³⁰ Tuompo 1921, 992–997.

⁶³¹ Lindeqvist & Talvela 1924 (kirjoittaja Lindeqvist), 409–411.

⁶³² Lindeqvist & Talvela 1924 (kirjoittaja Lindeqvist), 411–412.

⁶³³ Lindeqvist & Talvela 1924 (kirjoittaja Lindeqvist), 411–415.

⁶³⁴ Henrik Meinander, Aina omia sotia. Teoksessa Anu Koivunen (toim.), *Maailman paras maa*. SKS 2012, 79–81.

⁶³⁵ G. A. Gripenberg, Suomen sota 1808–09. Teoksessa OM 1908a(a), 189–190 ja OM 1920, 952–953.

⁶³⁶ Martti Santavuori, Suomen sota 1808–1809. Teoksessa OM 1958b, 306.

⁶³⁷ Martin Hårdstedt, *Finska kriget 1808–1809*. Prisma 2006, 30.

⁶³⁸ OM 1909, 435. Myös Juva 1958d, 10. Suomen sodan seurauksista paikallisyhteisöissä esimerkiksi Pia Varstala, *Sociala anpassningsprocesser i Nykarleby socken efter kriget 1808–1809. En fallstudie av yrkesmässig omplacering bland avskedade soldater och familjebidning under 1810-talet*, pro gradu Åbo Akademi 2008; Jussi Jääskeläinen, *Paikallisyhteisö resurssina ja tuhojen kohteena. Venäjän armeijan logististen ratkaisujen seuraukset Suomen sodassa 1808–1809*, Åbo Akademi 2011; *Historisk Tidskrift för Finland* vol. 95 (2010: 3) (muun muassa Tiina Hemmingin, Jaana Luttisen ja Merja Uotilan artikkelit).

⁶³⁹ Pertti Luntinen, *The imperial Russian army and navy in Finland 1808–1918*. *Studia Historica* 56. Finnish Historical Society 1997, 55–56.

⁶⁴⁰ E. Nervander, C. G. Estlander, 1854–56 vuosien sota. Teoksessa OM 1908a, 420; Luntinen 1997, 75–101.

⁶⁴¹ Nervander – Estlander 1908a, 421, 424–425; Palmén – Gripenberg 1907, 597 (kirjoittaja Gripenberg).

⁶⁴² Nervander – Estlander 1908a, 431; Oman maan suojelemisesta myös esimerkiksi L. A. Puntila, *Kiista Suomen asemasta Venäjän valtakunnassa*. Teoksessa Tommila (toim.) 1960, 12–13.

⁶⁴³ Palmén 1909, 174; OM 1910, 771 (25.10.1867). W. E. Tuompo (1921) korosti toisessa painoksessa Palménia enemmän taloudellisten tekijöiden vaikutusta uudelleenjärjestelyissä ja yksiköiden lakkautuksissa. Lauri Hyvämäki puolestaan totesi myöhemmin (Lauri Hyvämäki, *Suomalaiset ja suurpolitiikka. Venäjän diplomatia Suomen sanomalehdistön kuvastimessa 1878–1890*. WSOY 1964, 22) ilmeisen osuvasti, että "asevelvollisuuslain poliittinen merkitys olikin sotilaallista suurempi".

⁶⁴⁴ Esimerkiksi Robert Hermansonin käsityksistä tarkemmin Petri Karosen ja Antti Räihän valtiota käsittelevä artikkeli tässä teoksessa. J. E. O. Screen & Veli-Matti Syrjö, *Keisarillinen Suomen kadettikoulu 1812–1903. Haminan kadetit koulussa ja maailmalla*. Tammi 2003, 20, 26, 28, 60, 74 (kirjoittaja Screen); Luntinen 1997, 57.

⁶⁴⁵ Palmén 1909, 174, 178–179, 181 (lainaus); Olavi Seitkari, *Vuoden 1878 asevelvollisuuslain syntyvaiheet. Suomen sotilasorganisaatio- ja asevelvollisuuskysymys 1860- ja 70-luvulla. Historiallisia Tutkimuksia 36*. SHS 1951; Immonen 1983; Uuno Tuominen, *Uuden valtiopäiväjärjestyksen alkukausi (1872–1878)*. Teoksessa *Kansanedustuslaitos 1850-luvun puolivälistä 1870-luvun loppuun. Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Toinen osa*. Eduskunnan historiakomitea 1981, 427–452; Luntinen 1997, 126–134, 150–151; Polvinen 1984, 60–61; Tommila 1999, esimerkiksi 291.

⁶⁴⁶ Tuompo 1921, 1001. Kolmannessa painoksessa Juva (1958) kuittasikin lyhyesti Venäjän vallan ajan sotalaitoksen organisoinnin. Myös J. E. O. Screenille (J. E. O. Screen, *Suomen "Vanha sotaväki" vanhoissa valokuvissa. The Finnish "Old army" in old photographs*. Suomennos Pentti Luntinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toim. 928. SKS 2003, 6) suuriruhtinaskunnan "oma armeija" oli "nuori luomus".

⁶⁴⁷ Venäläiset tiedostivat asevelvollisuusarmeijan heikkouden, mutta samalla se ärsytti heitä ankarasti. – Tuompo 1921, 1002; Polvinen 1984, 50, 55–56, 145–170, 339–340.

⁶⁴⁸ G. A. Gripenberg, Suomen kadettikoulu. Teoksessa OM 1908a(b), 69–70, 72; Palmén – Gripenberg 1907, 595 (kirjoittaja Gripenberg). Haapaniemestä Haminaan muutosta Keijo Elio, *Otto Kaarle von Fieandt – suomalainen upseerikouluttaja*. Historiallisia Tutkimuksia 91. SHS 1973; yleisemmin Screen &

Syrjö 2003, 17–19, 22–23, 38, 44, 55, 78, 79–82, 92. Gripenbergin teksti painettiin jokseenkin sellaisenaan toiseen painokseen (G. A. Gripenberg, Hannes Ignatius, Sotakoulut Suomessa. Teoksessa OM 1921). Gripenberg julkaisi 1912 teoksen *Finska kadettkåren och dess kamratskap*. SLSF CVII. SLS 1912, jossa käsiteltiin myös kadettikoulun lakkautusta (luku IV).

⁶⁴⁹ G. A. Gripenberg, Suomen kaarti. Teoksessa OM 1911, 895–898. Luntinen 1997, 65, 70; Tommila 1999, 20–21; Screen & Syrjö 2003, 232 (kirjoittaja Syrjö); Tuomas Hoppu, *Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansodassa 1914–1918*. Bibliotheca Historica 100. SKS 2005, 23.

⁶⁵⁰ Gripenberg 1911, 901–902 (lainaus).

⁶⁵¹ Luntinen 1997, esimerkiksi 150; Pertti Luntinen, *Sotilasmiljoonat*. Historiallisia Tutkimuksia 125. SHS 1984; Ruotsin lehdistön arviot 1917 joukkojen määrästä olivat tavallisesti aivan tähtitieteellisiä, katso Seikko Eskola, *Suomen hurja vuosi 1917 Ruotsin peilissä*. Edita 2010, 278. Ahvenanmaan tilanteesta ennen Krimin sota, Martin Hårdstedt, *Krigets och fredens relativa tillstånd. Ålänningarna och kriget och fredens villkor 1808–1856*, *Historisk Tidskrift* 128 (2008: 3), 389–410.

⁶⁵² K. J. Mikola, Vapausota. Teoksessa OM 1959a, 250; Mikko Uola, *”Seinää vasten vain!” Poliittisen väkivallan motiivit Suomessa 1917–18*. Otava 1998, passim. Pertti Luntisen (1997, 370) mukaan venäläisten joukkojen määrä oli ennen sisällissodan alkua tammikuussa 1918 edelleen noin 80 000 miestä.

⁶⁵³ Mikola 1959a, 250.

⁶⁵⁴ Matti Lackman, *Jääkäreiden tuntematon historia. Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäriliikkeen ja jääkäripataljoona 27:n (1915–1918) synty, luonne, mielialojen vaihteluita ja sisäisiä kriisejä sekä niiden heijastuksia itsenäisen Suomen ensi vuosiin saakka*. Otava 2000, 47–50; Hoppu 2005, 62, 247.

⁶⁵⁵ Screen & Syrjö 2003, 21, 43; Raimo Savolainen, Sotilasleiriltä senaatinlinnaan. Venäjän armeijan suomalaiset aatelisupseerit itsevaltiaan luottomiehinä Keisarillisessa Suomen senaatissa 1809–191. Teoksessa Jorma Selovuori (toim.), ... *Vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa*. Osmo Jussilan juhlaKirja. WSOY 1998, 112–113.

⁶⁵⁶ E. G. Palmén, Suomalaiset vieraan maan palveluksessa. OM 1908a, 333; E. G. Palmén, Suomalaiset vieraan maan palveluksessa. OM 1921, 396; Savolainen 1996b, 108–109.

⁶⁵⁷ Tämä käy ilmi sekä edellä mainituista artikkeleista että Suomen puolustustaakkaa koskevista kirjoituksista, joiden perustulkinta on täsmälleen sama kaikissa kolmessa painoksessa. Palmén – Gripenberg 1907, 595, 597 (kirjoittaja Gripenberg); Tuompo 1921; T. V. Viljanen, Suomen sotakoulut. Teoksessa OM 1958c, 76–77; Juva 1958d, 11–13.

⁶⁵⁸ Esimerkiksi Puntila 1960, 11–12.

⁶⁵⁹ Tästä myös Einar W. Juva seikkaperäinen kuvaus vuoden 1901 asevelvollisuuslaista ja venäläisten painostustoimista. Einar W. Juva, Laiton asevelvollisuuslaki, kutsuntalakko ja virkamiesten erottamiset. Teoksessa Tommila (toim.) 1960; Juvasta esimerkiksi Aapo Roselius, *Isänmaallinen kevät. Vapausotamyytin alkulähteillä*. Tammi 2013, 219. Aktivismiin ja separatismiin taustasta Lackman 2000, 13–27.

⁶⁶⁰ W. E. Tuompo, Asevelvollisuudesta. Teoksessa OM 1924, 638; myös Hannes Ignatius, Suomen vapausota. Teoksessa OM 1922.

⁶⁶¹ W. E. Tuompo, Jääkäriliike. Teoksessa OM 1920, 1006 (lainaus), 1010 (lainaus), 1014–1015, 1016 (lainaus). Sotilaskoulutuksen etsimisestä Ruotsista ja Saksasta myös esimerkiksi Lackman 2000, 67–73.

⁶⁶² K. L. Oesch, Itsenäisyys- ja jääkäriliike. Teoksessa OM 1958b, 361–362. Poliittisesta väkivallasta katso Uola 1998, 13–21; Teemu Keskisarja, *Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista*. Atena 2010, 85–133.

⁶⁶³ Oesch 1958, 362–364 (lainaus 362). Myös esimerkiksi Lackman 2000, 46–53; R. Arimo, *Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918*. Studia Historica Septentrionalia 20. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 1991, 8–9. Matti Lackman (2000, 11) kutsuu ”suuresta venäläistämishohjelmasta” käytyä keskustelua aktivistien historiankirjoituksen myyiksi. Tuomas Hoppu (2005, 41) kuitenkin pitää ohjelmaa tärkeänä lisänä suomalaisten vastustukselle.

⁶⁶⁴ Mikola 1959a, 251.

⁶⁶⁵ Ylioppilaiden tiedossa oli syksyllä 1914, että Venäjän vastustajaan Saksaan tukeutuminen tarkoittaisi maanpetosta. Esimerkiksi Matti Klinge, *Ylioppilaskunnan historia. Kolmas osa 1872–1917*. WSOY 1968, 390; Oiva Turpeinen, *Keisarillisen Venäjän viranomaisten suhtautuminen jääkäriliikkeeseen*. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja N:o 7. 1980, luku VI; Lackman 2000, 71, 109–133. Myös Viljo Hytönen, Suomen itsenäisyys. Teoksessa OM 1925(a), 633–634.

⁶⁶⁶ Viljo Hytönen, Köyhäinhuolto. Teoksessa OM 1923, 367–368.

⁶⁶⁷ Erik Castrén, Suomen suhteet ulkovaltoihin. Teoksessa OM 1958a, 99. Vertaa myös Korhonen 1962, 94–95.

⁶⁶⁸ Mikola 1959a, 262. Kriittinen arvio vapaussota-käsitteestä esimerkiksi Lackman 2000, 634.

⁶⁶⁹ Hytönen 1925(a), 634–636. Myös Mikko Uola (1998, esimerkiksi 103–104) arvioi venäläisten ”mielivallan” alkaneen jo varhain keväällä 1917.

⁶⁷⁰ Hannes Ignatiuksen mukaan vapaaehtoisia saatiin hallituksen joukkoihin vain 3 500, minkä vuoksi vuoden 1878 asevelvollisuuslaki otettiin käyttöön. Vaasan senaatin jäsenen Juhani Arajärven mukaan asevelvollisuuslain käytäntöönpano ”sujui oivallisesti”. Ohto Manninen osoitti myöhemmin, että yleiseen asevelvollisuuteen siirryttiin jo ennen kuin C. G. Mannerheim havaitsi, ettei muuten saataisi riittävästi miehistöä. Ignatius 1922, 282; Tuompo 1921, 1003–1004; Juhani Arajärvi, Suomen hallitus Vaasassa. Teoksessa OM 1921, 1019–1020; Ohto Manninen, *Kansannoususta armeijaksi. Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918*. Historiallisia Tutkimuksia 95. SHS 1974. Myös Mikola 1959a, 253.

⁶⁷¹ Ignatius 1922, 294–295.

⁶⁷² Ignatius 1922; OM 1922, 282–284; P. Zilliacus, Suojeluskuntalaitos. Teoksessa OM 1922, 748; Mikola 1959a, 255, 258, 259, 262; Roselius 2013, 125–126.

⁶⁷³ Venäläisten osallisuudesta esimerkiksi OM 1920, 449–450, 734, 838, 850; OM 1921, 48–49, 418; Tuompo 1921, 1002–1003; Ignatius 1922, 280; Castrén 1958a, 99.

⁶⁷⁴ Vertaa kuitenkin OM 1920, 193 (12.1.1918): Sosialistit yrittivät väittää, että eduskunta ” – – muka oli pakottanut köyhälistön *punakapinan* veriseen uhkapeliin, mutta itse asiassa sosialistien johtajat, osaksi vastoin puoluelaitosten mieltä, olivat jo kauan ennen tietoisesti ajaneet kehityksen kohti väkivaltaista voimainmittelyä”. Myös 516: ”Työväenjärjestöjen valtuuskunta” julisti 28.1.1918 kunnallisen yleislakon Helsingissä ja antoi julistuksen, jonka mukaan ”kaikki valta oli riistetty >lahtarisenaatilta>>, joka muka oli valmistanut sisäisen sodan, vieläpä pyytänyt >>vieraita monarkisia hallituksiakin lähettämään murhaajajoukkoja teurastamaan Suomen työtätekevää väestöä>>.”

⁶⁷⁵ OM 1920, 578. Punaisten hirmutöistä esimerkiksi 688, 734, 795; OM 1921, 862; OM 1958a, 475. Valkoisten sotapropagandan ”yleiseurooppalaisuudesta” Roselius 2013, 48. Uola (1998, 231–241) kirjoittaa valkoisten ”väkivaltafolkloresta”. Punaisten joukkosurmista Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. I. 'Punainen terrori'*. Tammi 1966, esimerkiksi 149–152.

⁶⁷⁶ Esimerkiksi Ignatius 1922, 301.

⁶⁷⁷ Kouvolassa punaiset ”olivat menettelleet julmemmin kuin missään muualla vastustajiaan kohtaan; heitä ensin vangittiin ja sitten kauheimmalla tavalla kiduttamalla surmattiin; toisilta avattiin vatsa tai puhkaistiin silmät, toisia haudattiin elävinä tai valelemalla paloöljyä heidän päälleen poltettiin; toisia taas ammuttiin”. (OM 1922, 45). Kouvolan tapahtumista esitettiin väritettyjä kertomuksia jo sodan aikana. Esimerkiksi Paavolainen 1966, 165–177; Uola 1998, 250; Mirja Turunen, *Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918*. Atena 2005, passim.; Roselius 2013, 51–52.

⁶⁷⁸ OM 1920, 951 (21.2.1918). Esimerkiksi Uola 1998, 252–254.

⁶⁷⁹ OM 1921, 812–813 (18.4.1918). Hans Kalmin ”uroteot” mainittiin myös kolmannen painoksen päivämuisissa, OM 1958c, 151; OM 1959a, 21. Hirmuteoista esimerkiksi Uola 1998, 254; Marko Tikka, *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Bibliotheca Historica 90. SKS 2004, passim.; Aapo Roselius, *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Tammi: 2007, 61, 90, 239–252, 290–292.

⁶⁸⁰ Esimerkiksi Ignatius 1922, 301. Jaakko Paavolaisen (1966, 15) mukaan vapaussotakirjallisuudessa kosto- ja rankaisutoimenpiteet sivuutettiin.

⁶⁸¹ Edwin Linkomies, Suomen itsenäisyyden aika 1917–39. Teoksessa OM 1962b(b), 79–80.

⁶⁸² Mikola 1959a, 262–263.

⁶⁸³ Poliittisista intohimoista vapaa keräysprojekti valkoisten ja punaisten terroristista käynnistyi vasta 1960-luvulla. Roselius 2007, 25, 27, 138–143, 148–150.

⁶⁸⁴ Ignatius 1922, 307; OM 1922, 263.

⁶⁸⁵ *Oman Maan* toisen painoksen hakemisto (OM 1926 hak.) sentään tunsikin käsitteen ”puolustuslaitos”.

⁶⁸⁶ Tuompo 1921, 1010; Viljanen 1958c, 78.

⁶⁸⁷ Gripenberg – Ignatius 1921, 93.

⁶⁸⁸ Aulis J. Alanen, Armeijan puhdistusoperaatio ja ns. Wilkama-kriisi. Eräitä näkökulmia. *Historiallinen Aikakauskirja* 72 (1974), 296–297.

⁶⁸⁹ Gripenberg – Ignatius 1921, 93–94; Samalla linjalla oli myös T. V. Viljanen (1958, 78–81) kolmannessa painoksessa. Hän otsikoi yhden alaluvun ”Sotakoulut saksalaisjohdon aikana”. Aapo

Roselius pitää Ignatiusta yhtenä keskeisimmistä vapaussotamyytin rakentamista, Roselius 2013, 185–195.

⁶⁹⁰ Esimerkiksi Jorma Kallenautio, *Suomi katsoi eteensä. Itsenäisen Suomen ulkopolitiikka 1917–1955*. Tammi 1985, 30–39; Arimo 1991, luku 6; Lackman 2000, 627–634.

⁶⁹¹ Gripenberg – Ignatius 1921, 95–97.

⁶⁹² Viljanen 1958c, 81.

⁶⁹³ Viljanen 1958c, 82. Pekka Visuri (J. K. Paasikiven puolustuspolitiikka. Teoksessa Seppo Hentilä & Timo Turja (toim.), *Poliittinen historia, Suomi ja muut*. Helsingin yliopisto 1991, 158) arvioi, että Suomen maavoimat olisivat 1950-luvulla riittäneet estämään Naton hyökkäyksen Neuvostoliittoon Suomen alueen kautta ja niiden vahvuus hillitsi Neuvostoliiton halua Suomen miehitykseen.

⁶⁹⁴ ”Puolustusvoimat” oli käsitteenä kolmannessakin painoksessa hakemiston perusteella tuntematon, sillä ainoa ”puolustus”-alkuinen käsite on ”puolustusministeriö”. ”Puolustuslaitoksen” kohdalla hakemisto ohjaa käsitteeseen ”sotalaitos”.

⁶⁹⁵ Viljanen 1958c, 83–87 (lainaus 83).

⁶⁹⁶ Viljanen 1958c, 88–91.

⁶⁹⁷ Zilliacus 1922, 750–751; Kari Selén, *Sarkatakkien maa. Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944*. WSOY 2001, 56–57, 80, 84; Roselius 2013, 58–61. Suojeluskuntien miesvahvuudesta Kari Selén & Ali Pylkkänen, *Sarkatakkien armeija. Suojeluskunnat ja suojeluskuntalaiset 1918–1944*. WSOY 2004, 125.

⁶⁹⁸ Zilliacus 1922, 760.

⁶⁹⁹ N. V. Hersalo, *Suojeluskunnat ja Lotta Svärd -yhdistys*. Teoksessa OM 1960b, 35–36.

⁷⁰⁰ Esimerkiksi Hårdstedt 2006; Maria Sjöberg, *Kvinnor i fält 1550–1850*. Möklinta 2008; Jääskeläinen 2011.

⁷⁰¹ Aapo Roselius (*Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 186. Suomen Tiedeseura: 2010, 81–82) toteaa, ettei vapaussodan voittajien keskuuteen syntynyt – Mannerheimia lukuun ottamatta – varsinaista henkilökulttia.

⁷⁰² Lindeqvist & Talvela 1924, 418, 420, 425 (Kirjoittaja Talvela, lainaus).

⁷⁰³ Axel Rappe toimi valkoisten itäisessä armeijassa esikuntapäällikkönä ja otti osaa muun muassa Viipurin valtauksen huhtikuussa 1918. Lindeqvist & Talvela 1924, 426–427 (kirjoittaja Talvela).

⁷⁰⁴ Suomen ja Neuvostoliiton sotien voimasuhteista, sotatapahtumista sekä tappioista, Pasi Tuunainen, *The Finnish Army at War: Operation and Soldiers, 1939–45*. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (eds.) *World War II. History, Memory, Interpretations*. History of Warfare. Volume 69. Brill 2012.

⁷⁰⁵ Lindeqvist & Talvela 1924, 430 (kirjoittaja Talvela).

⁷⁰⁶ Esimerkiksi OM 1958a, 131, 178, 374, 403.

⁷⁰⁷ OM 1958a, 72, 284, 322; OM 1958b, 3, 104, 150, 248, 276, 389; OM 1958c, 2, 168. Toisaalta esimerkiksi Suomen Aseveljien Liiton lakkautuksen sanottiin johtuneen kotimaisten kommunistien painostuksesta. Jaakko Numminen (Yhdistyselämä. Teoksessa OM 1958a, 65) mainitsi yhdistyselämää käsittelevässä artikkelissaan neutraalisti SAL:n tulleen lakkautetuksi sodan jälkeen. OM 1958a, 389.

⁷⁰⁸ K. J. Mikola, *Jatkosota*. Teoksessa OM 1959b, 392.

⁷⁰⁹ Castrén 1958a, 103–104.

⁷¹⁰ Castrén 1958a, 105.

⁷¹¹ Myös esimerkiksi Mikola 1959b, 396, 402, 407.

⁷¹² Korhonen 1962a, 96, 99.

⁷¹³ OM 1958c, 203; Castrén 1958a, 105–107 (lainaus 105).

⁷¹⁴ Castrén 1958a, 106; Myös päivämuisto OM 1958b.

⁷¹⁵ OM 1958b, 27.

⁷¹⁶ Viljanen 1958c, 91–93.

⁷¹⁷ Castrén 1958a, 108. Aihepiiristä kootusti esimerkiksi Veli-Matti Syrjö & Mikko Karjalainen & Eero Elfvingren (toim.), *Suomen puolustusvoimat 1944–1974. Puolustusvoimien rauhan ajan historia. Osa 2*. Maanpuolustuskorkeakoulu 2006.

⁷¹⁸ Edwin Linkomies, C. G. Mannerheim. Teoksessa OM 1959b, 44–45, 49.

⁷¹⁹ Linkomies 1959b, 50, 54–55.

⁷²⁰ Fewster 2006, 325–326.

⁷²¹ Keskustelusta esimerkiksi Arvi Korhonen, *Barbarossa-suunnitelma ja Suomi*. WSOY 1961; Ohto Manninen, Arvi Korhonen ja Barbarossa-suunnitelma. *Historiallinen Aikakauskirja 88* (1990: 1); Mauno Jokipii, *Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41*. Otava 1987.

⁷²² Ville Kivimäki, *Between Defeat and Victory. Finnish Memory Culture of the Second World War*, *Scandinavian Journal of History* 37 (2012: 4), 482–504; Ville Kivimäki, *Battled nerves. Finnish Soldiers' War Experience, Trauma and Military Psychiatry, 1941–44*. Åbo Akademi University 2013, 428; Sirkka Ahonen, *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. SHS 1998.

⁷²³ Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia*. Gaudeamus 2012, 100.

⁷²⁴ Henrik Meinander, *A Separate Story. Interpretations of Finland in the Second World War*. Teoksessa Henrik Stenius, Mirja Österberg & Johan Östling (eds.), *Nordic Narratives of the Second World War. National Historiographies Revisited*. Nordic Academic Press 2011, 75; Meinander 2012, 78, 90.

⁷²⁵ Tässä mielessä valaiseva teos on Hannu Tapani Klami, *Oikeustaistelijat*. WSOY 1977; myös Urpo Kangas & Allan Tiitta, *Oikeustieteet*. Teoksessa Tommila (toim.) 2000; varhaisempia muun muassa Kaarlo Nuorvala, *Krestyn miehet. Kuvaus yhdenvertaisuuslain aiheuttamasta oikeustaistelusta*. Sanatar 1939.

⁷²⁶ Työ on jaettu siten, että Jari Eilola tarkastelee varhaisempien aikojen tulkintoja, Marko Tikka 1800-luvun ja kirjoittajien oman lähihistorian tulkintoja.

⁷²⁷ Päiviö Tommila, *Kansallisen tiedeyliopiston alku*. Teoksessa Tommila (toim.) 2001, 308, 310, 316–317. Kysymys ei ollut vain suomalaisesta piirteestä, Colin Kidd, *British Identities before Nationalism. Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600–1800*. Cambridge University Press 1999; Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Symposium 2000.

⁷²⁸ Valtioyötä ei mainittu *Oman Maan* kahdessa ensimmäisessä painoksessa, mutta kolmannessa se mainittiin lyhyesti autonomian aikaa käsittelevässä osuudessa. Aulis J. Alanen kirjoitti, että Ruotsin aikainen lainsäädännön mukaan valtiopäivät saattoi jättää kutsumatta koolle loukkaamatta niiden oikeuksia verojen myöntäjinä. Vaikka valtioyö ei Alasen mukaan sotinut lain kirjainta vastaan, se loukkasi kuitenkin sen henkeä. Aulis J. Alanen, *Suomen historia 1809–1863*. Teoksessa OM 1960b, 278.

⁷²⁹ Heikki Ylikangas, *Miksi oikeus muuttuu. Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana*. WSOY 1984a, 178–179, 182–183, 208, 218–219; Tommila 2001, 330–331.

⁷³⁰ Hannu Tapani Klami, *Legalists: Finnish Legal Science in the Period of Autonomy 1809–1917*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 2. Societas Scientiarum Fennica 1981, 121; Ylikangas 1984a, 181–182, 184; Tommila 2001; Anu Koskivirta, *”Sisäinen vihollinen”. Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä*. Helsinki 2001, 45–59.

⁷³¹ Tommila 1989, 145–146, 168–169; Ahtiainen & Tervonen 1996, 131.

⁷³² Tommila 1989, 141–144, 174; Ahtiainen & Tervonen 1996, 53. Myös Petri Karosen ja Antti Räihän artikkeli tässä teoksessa.

⁷³³ E. G. Palmén, *Ruotsin maakuntalait ja yleiset maanlait*. Teoksessa OM 1907, 73.

⁷³⁴ Tommila 1989, 139; Ahtiainen & Tervonen 1996, 48–50, 131–132.

⁷³⁵ E. G. Palmén 1907, 75.

⁷³⁶ E. G. Palmén 1907, 74; A. H. Virkkunen, *Länsisuomalaisten kansain sivistysoloista pakanuuden ajan lopulla*. Teoksessa OM 1907, 117–118; R. A. Wrede, *Oikeudenhoidon uudistus*. Teoksessa OM 1907, 530–531; R. A. Wrede, *Oikeudenhoidon uudistus*. Teoksessa OM 1920; Kaarlo Ignatius, *Oikeudenhoidon kehitys 1734 vuoden lain ilmestymiseen asti*. Teoksessa OM 1908b, 585.

⁷³⁷ Ignatius 1908b, 585–586; myös Palmén 1907, 75, 78; Antti Hannikainen, *Suomen lainsäädännön ja oikeuslaitoksen historia vuoteen 1917*. Teoksessa OM 1958a, 358–359.

⁷³⁸ Olli Matikainen, *Verenperijät. Väkivallan ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*. Bibliotheca Historica 78. SKS 2002, 56–60.

⁷³⁹ Palmén 1907, 78, 81, 84.

⁷⁴⁰ Ignatius 1908b, 586.

⁷⁴¹ Mia Korpiola, *Keskiajan Ruotsin oikeudelliset lähteet*. Teoksessa Marko Lamberg & Susanna Niiranen (toim.) *Keskiajan avain*. Tietolipas 219. SKS 2009, 205.

⁷⁴² Hannikainen 1958a, 357.

⁷⁴³ Heikki Ojansuu, *Lain suomennoksista*. Teoksessa OM 1910, 125–127. Katso myös Antero Holmilan, Ulla Koskisen, Nils Erik Villstrandin ja Petri Karosen artikkeli tässä teoksessa.

⁷⁴⁴ Ojansuu 1910, 127.

⁷⁴⁵ Esko Koivusalo, *Suomalainen lakikieli ja vuoden 1734 lain suomennos*. Teoksessa *Ruotzin Waldacunnan Laki. Hyväksi luettu ja vastaan otettu Herrain Päiwillä vuonna 1734*. Näköispainos. WSOY 1984, 238.

⁷⁴⁶ Koivusalo 1984, 240–241.